

BEVEZETŐ

A párizsi magyar és román békeszerződés 1947. december 15-én lépett életbe. A két ország között a trianoni határ állt helyre. A nagyhatalmak a területi vitát egyszer és mindenkorra szőnyeg alá söpörték. A lelkek megbékélése, a magyar beletörődés, és a román megnyugvás viszont 1948 és 1955 között sem következett be, amikor a két, egymással versengő népi demokrácia betagozódott a szovjet szövetségi rendszerbe. A magyar lelkekben (határon innen és túl) a „szomorú békekötés”¹, a Magyarországhoz tartozás óhajának, az egyetemes magyar nemzethez tartozás érzésének a magyar és a román államhatalom általi elfojtása, a megtorlás ellenére itt-ott előtüremlett a remény², hogy Erdély hovatarozása nem minden tekintetben teljesen végleges. A románokban pedig azóta is ott bujkál – az alaptalan – kétség és a félelem³ Nyugat-Románia elvesztésétől. Szovjet szempontból a második világháború után ráadásul Románia stratégiaileg fontosabb volt, mint Magyarország, mivel a Földközi-tenger keleti térségében, a Közel-Kelethez vezető csapásirányban fekszik. Moszkva elvette Romániától Besszarábiát és Észak-Bukovinát, s ezt Észak-Erdéllyel kompenzálta. Sztálin ezért fogta Rákosival szemben Groza és Gheorghiu-Dej pártját.

Belpolitikájában mindkét kommunista párt a sztálini modellt alkalmazta. Ebben Románia megelőzte Magyarországot⁴. A magyar kommunista pártvezetés fáziskésésben volt. A bukaresti kormány, mivel hálás volt Sztálinnak Erdélyért, már 1946 végétől, a nyilvánvaló csalásokkal megnyert parlamenti választásokat követően, teljesen alárendelte a román bel- és külpolitikát a szovjet érdekeknek. Tătărescu miniszterelnök-helyettes-külgügyminiszter⁵ rögtön a választást követően szövetségre akart lépni Moszkvával.⁶ Groza budapesti, 1947. májusi látogatása alkal-

¹ Szabó Magda kifejezését lásd: *Békekötés* című kötetében. Budapest, 2006. Európa.

² Lásd a 41. sz. iratot: Kálló Iván magyar nagykövet beszámolóját 1950. szeptemberi partiumi látogatásáról.

³ Lásd a 79. sz. iratot: Gheorghiu-Dej felszólalását Jordáky Lajos nézeteiről az RMP KB Politikai Bizottsága 1955. május 25-i ülésén, valamint a 78. sz. iratot: Emil Bodnăraș találkoztóját Rákosival 1955 áprilisában.

⁴ Nicoleta Ionescu-Gură: *Stalinizarea României. Republica Populară Română 1948–1950: transformări instituționale*. București, Editura BIC ALL, 2005. Vladimir Tismăneanu: *Stalinism pentru eternitate. O istorie politică a comunismului românesc*. Iași, Polirom, 2005. Lásd még erről Rákosi Mátyás: *Visszaemlékezések 1940–1956*. Szerk.: Feitl István, Gellériné Lázár Márta, Sipos Levente. (A továbbiakban Rákosi, *Visszaemlékezések*.) Budapest, 1997. Napvilág Kiadó, a személyi kultuszról szóló fejtegetései.

⁵ Narcis Dorin Ion: *Gheorghe Tătărescu și Partidul Național Liberal 1944–1948*. București, 2003. Editura Tritonic.

⁶ Anna Fülöp: *La Transylvanie dans les relations roumano-hongroises vues du Quai d’Orsay 1944–1947*. Cluj-Kolozsvár, 2006. Centrul pentru Diversitate Etnoculturală. Préfacé par Georges-Henri Soutou 143., (a továbbiakban Anna Fülöp, 2006). *Iratok a magyar–szovjet kapcsolatok történetéhez 1944. október–1948. június. Dokumentumok*. (Szerk.: Vida István, bevezető tanulmányt írta: Baráth Magdolna.) Budapest, 2005. Gondolat Kiadó, 228., (a továbbiakban: Vida, 2005). Idézi Tătărescu Molotov szovjet külügyminiszternek a párizsi értekezlet alatti, 1946. október 13-i felajánlkozását: „közvetlenül a békeszerződés aláírása után Romániának kölcsönös segítségnyújtási szerződést kell aláírnia a Szovjetunióval, amely alapját képezné Románia egész további külpolitikájának”.

mával Emil Bodnăraş⁷ már a Szovjetunió iránti abszolút lojalitásból leckéztette a magyar vezetőket. Hintapolitikával vádolta a budapesti kormányt. A Magyarországgal szembeni román bizalmatlanság okát abban látta, hogy Budapest nem eléggé szovjetbarát.

Nagy Ferenc miniszterelnök emigrációba kényszerítése, Gyöngyösi János külügyminiszter lemondása után roppant meg a magyar külpolitika gerince. Ezzel párhuzamosan enyészett el az erdélyi magyarság politikai képviselője. A Magyar Népi Szövetség 1947 nyarától (a moldvai csángó magyarok iskola-ügyét kivéve) egyre ritkábban adott hangot a romániai magyarság érdekeinek, a szövetség a Román Kommunista Párt (RKP) *nemzetiségi tömegszervezetévé* változott.

Románia és Magyarország barátsági, kölcsönös segítségnyújtási és együttműködési egyezményét 1948. január 24-én Budapesten írták alá.⁸ A két ország „szövetségre lépett”. *Sztálin a kommunista vezetőktől megkövetelte, hogy a régi ellentéteiket félretéve, általában fojtsák el a nacionalizmusukat, s különösen annak szovjetellenes változatát.* Hatalmukat kizárólag neki köszönhették, a Gazdának (Хозяин⁹) mindenben vakon térdet-fejet hajtottak. A „népek barátsága”, a proletár internacionalizmus kulisszája mögött mindazonáltal román részről nem oldódott a *bizalmatlanság*. A szovjet szövetségi rendszerben a kommunista pártok között éledt újjá a háború előtti Köztes-Európa jellegzetes szembenállása: a birtokon belüli, területi integritását, „belügyeit”, a *status-quoját* védő és féltő Románia és az erdélyi magyarsággal legalább a kulturális és rokoni kapcsolatokat fenntartani, gazdasági érdekeltségeinek maradványait menteni igyekvő Magyarország között. A harmadik világháborúra készülés légkörében, a Tito elleni harc két, szovjethű frontállama a nyilvánosság elől ugyan rejtve, de mégiscsak szembe került egymással. Groza szólamai a két testvérnép barátságáról, a határok jelentőségének megszűnéséről, „spiritualizálásáról”¹⁰, a vámunióról, a kelet-európai kis nemzetek összefogásáról hiú reményeket ébresztettek. Magyarok (határon innen és túl) úgy gondolták, hogyha – jobb időket várva – Erdély elvesztésébe bele kell is törődniük, legalább majd szabadon utazhatnak, érintkezhetnek egymással. Ezzel szemben a román pártvezetés Erdélyt féltette a magyar területi „revíziótól”, emiatt szomszédjától teljesen elzárkózott. *Magyarország keleti határánál egy vasfüggöny ereszkedett le.* A román kommunista vezetés a két ország barátsága előfeltételének tekintette, hogy a hivatalos Magyarország szüntesse meg érdeklődését az erdélyi magyarság iránt.¹¹ Ezekben az években a – szomszédaitól és a tágabb

⁷ Emil Bodnăraş besszarábiai származású katonatiszt, 1934-ben dezertált. A Szovjetunióban NKVD-iskolát végzett. 1944. márciusban ejtőernyővel dobták le Romániában a fordulat megszervezésére. 1944. augusztus 23-a után az Antonescu-kormány tagjait, miután Mihály király parancsára letartóztatták őket, hatalmába kerítette és átadta a szovjeteknek. 1944-ben a román kommunista titkosrendőrség szervezetének megalapítója, 1947 végétől honvédelmi miniszter. 1944–1965 között a román kommunista vezetés belharcainak kulcsszereplője: Ştefan Foriş (Foris István), Koffler, Luca-Pauker–Teohari Georgescu, Pătrăşcanu hatalomból eltávolításának, likvidálásának Gheorghiu-Dej mellett ő a fő kivitelezője. 1965-ben Nicolae Ceauşecut segítette hatalomra.

⁸ Rákosi, *Visszaemlékezések*, 476.

⁹ A bennfentesek közismerten így hívták Sztálint. Lásd többek között Vas Zoltán: *Viszontagságos életem*. Budapest, 1980. Magvető, 264. (A továbbiakban: *Vas*, 1980.)

¹⁰ Az Arany János ünnepelőihez intézett levele napjaiban az *Utunk* főszerkesztőjének, Földes Lászlónak és Bodor Pálnak írott magyar nyelvű levelében Groza áttételesen bevallotta, hogy idevágó reményei összeomlottak – Bodor Pál közlése.

¹¹ *Fülöp–Vincze*, 1998. 362. Gyöngyössy István 1947. augusztus 27-i bukaresti jelentése.

külvilágtól elszigetelt – Romániában élő másfél millió magyar kapcsolatai megszakadtak az anyaországgal.

Mi volt az oka a román vezetés mélyről jövő gyanakvásának a magyar testvérpárttal szemben? Hogyan próbálta eloszlatni bizalmatlanságukat a Magyar Dolgozók Pártja vezetése? A szovjet szövetségi rendszerbe történt betagozódás miért nem szüntette meg a román–magyar vitákat? Hogyan igyekezett Gheorghiu-Dej kihasználni, hogy a Szovjetunió szempontjából Románia stratégiaileg fontosabb pozícióban volt, mint Magyarország? A román pártvezetés miért igyekezett szovjetbarátságban túllícitálni, a proletárdiktatúra rendszerének bevezetésében megelőzni szomszédját? Miután eldőlt Erdély hovátartozása, miért nem alakulhatott ki valaminő román–magyar kiegyezés? Miért törekedett a román kommunista politika a két ország közötti kapcsolatok elsorvasztására, az erdélyi magyarság teljes elszigetelésére? Hogyan próbálta Gheorghiu-Dej az ott élő magyarokat a román népi demokráciába illeszteni, a magyar összetartozás érzését, az „egységet” szétzúzni, Rajk, Kosztov és Kocsi Dzodze perével párhuzamosan a magyar „revizionisták” perét megrendezni? Miért született meg szovjet mintára a Magyar Autonóm Tartomány? Miért határozták el a Magyar Népi Szövetség önfeloszlatását? Hogyan befolyásolták Gheorghiu-Dej és Rákosi hatalmi harcai a két ország kapcsolatait, az erdélyi magyarság helyzetét? Miért lobbant fel Erdély miatt Sztálin halála után, az „olvasás” idején, Rákosi és a román pártvezetés közötti vita?

A hidegháború kezdetétől a magyar forradalomig terjedő időszak központi kérdése a két ország közötti kapcsolatok beszűkítése, az erdélyi magyarság magára maradása. A kötetünkben közzétett, főleg budapesti külügyminisztériumi dokumentumok világítják meg azt a folyamatot, ahogy a román kommunista államszervezet Erdély védelmében *zárkózik el* Magyarországtól, *ejti fogságba*¹² a politikai-gazdasági-kulturális érdekképviseletétől megfosztott, teljesen kiszolgáltatott magyar kisebbséget. A két ország viszonya a hidegháborús szembenálláshoz hasonlít, ámde a szocialista táborban: Ceaușescu bukásáig Magyarország lett a fellazító „Nyugat”, és Románia a szocialista rendszert védelmező „Kelet”.¹³

A Magyar Népköztársaság (MNK) Külügyminisztériumának kommunista diplomatái a proletár internacionalizmus, a marxi–lenini–sztálini ideológia szellemében fogalmaztak. *Kezdetben jelentéseiken a valóság szövete még itt-ott átüt.* A szorongató félelem, a Securitate által körükük font gyanakvás, az elhatalmasodó rettegés légköre hamarosan még a bizalmas jelentésekben is elnyomta a román kommunista politikával szemben megfogalmazott óvatos, „elvtár-

¹² *Minoritățile etnoculturale. Mărturii documentare: Maghiarii din România (1945–1955)* Andreea Andreescu, Lucian Nastasă, Varga Andrea (szerk.): Cluj-Kolozsvár, 2002. Centrul de Resurse pentru Diversitatea Etnoculturală. (Az előszót Lucian Nastasă, az utószót Horváth Andor jegyezte.) (Továbbiakban Andreescu–Nastasă–Varga, 2002.) Horváth Andor utószava 860. „...a kisebbséget a nemzetállam fogságba ejti”, valamint *Minoritățile etnoculturale, mărturii documentare: Maghiarii din România (1956–1968)*. Szerkesztette: Andreea Andreescu, Lucian Nastasă, Varga Andrea. Cluj-Kolozsvár, 2003. Centrul de Resurse pentru Diversitatea Etnoculturală. (Az előszót Lucian Nastasă, az utószót Lőnhárt Tamás jegyezte, bevezetőt írta: Szász Zoltán.)

¹³ Lásd a két ország Románia számára kedvezőtlen összehasonlítását Csehi Sára–Tóth Sándor és Weiszmann Endre jelentésében. Arról írnak, hogy az erdélyi magyar értelmiségiek milyen fölényt éreznek a román elmaradottsággal szemben. A jelentést közli: Vincze Gábor. *Történelmi kényszerpályák – kisebbségi realpolitikák. Dokumentumok a romániai magyar kisebbség történetének tanulmányozásához. II. kötet: 1944–1989.* (A válogatást összeállította, sajtó alá rendezte, a bevezetőt és a jegyzeteket Vincze Gábor írta.) Csikszereda, 2003. Pro-Print Könyvkiadó (továbbiakban Vincze, 2003), 179–190.

si¹⁴ bírálatot. A bukaresti ideiglenes ügyvivőt, Gyöngyössy Istvánt, a Rajk-per következtében letartóztatják¹⁴. Börtönbe kerülése – az erdélyi magyarok politikai perében – magával ránt sokakat, akikkel valaha is szóba állt. A nemzeti érzelmű, kommunista Gyöngyössy, a szovjet–román–magyar államvédelmi együttműködés következtében, az Andrassy út 60. vállaltoszábjában szembesülhetett (előző kötetünkben közölt¹⁵) Bukarestből küldött titkos jelentései, számjeltáviratai tartalmával, a Securitate Budapestre küldött tisztjei kérdéseivel.¹⁶ Az MNK bukaresti diplomáciai képviselőjének és a kolozsvári Útlevelehivatalnak a korabeli jelentésein ezért aligha kérhetjük számon, hogy kitérjenek a szovjetek szerepére, a román pártvezetésen belül dúló hatalmi harcokra, a rémuralom térdhódítására, a megtorlásra, az osztályharc áldozataira, az értelmiségiek elhallgattatására, a nem kommunista magyarok véleményére, a kitelepítésekre, az erőszakos kolhozosításra, az egyházüldözésre, a politikai perekre (kivéve, amikor magyar kommunistákat ítélnék el¹⁷), a titkosszolgálatok együttműködésére. Hírforrásaik, a Romániában maradni kívánó magyar kommunisták megtanulhatták, hogy még a szomszédos népi demokrácia diplomatáival sem tanácsos érintkezni, véleményüket őszintén elmondani, hacsak nem akarták a maguk és a családjuk jövőjét kockáztatni, megfigyelésnek, zaklatásnak, zsarolásnak, beszerzésnek, vagy esetleg börtönnek kitenni.

A két állam közötti viták, Erdély kérdése, az ott élő magyarság élete a *tabu* témák közé került. Évtizedekig még beszélni sem illett róluk. A milliók sorsát érintő ügyeket maroknyi pártvezető találkozóin, titkos találkozókon beszéltek meg. A kor kulcsdokumentumai: Rákosi, Gerő és Gheorghiu-Dej, Bodnăraş, Ana Pauker, Luka László¹⁸, Valter Roman tárgyalásai a hu-

¹⁴ Gyöngyössy István, jogász (1910–1994), 1949 és 1954 között ült börtönben. A bukaresti külképviseletre beosztott diplomaták nem várták meg, hogy letartóztassák őket: Iklódy (Hirsch) Dezső, Keresztes Zoltán és Gyallay-Pap Domokos 1947–48 folyamán „disszidált”, Fáy-Halász Gedeonról is azt írta Gyöngyössy Rajk Lászlónak címzett 1948. december 8-i levelében, hogy „Pestről lelépett Nyugatra”. Lásd az 1956-os Magyar Forradalom Történetének Dokumentációs és Kutatóintézete Oral History Archívum (OHA) gyűjteményében található interjú Gyöngyössy Istvánnal, amit Hegedűs B. András és Kozák Gyula készített 1981-ben (jelzete: V. 8.), valamint MOL, a Külügyminisztérium adminisztratív iratai, XIX-J-1-k, 1. doboz, 1/b tétel, sz. n.

¹⁵ *Fülöp–Vincze*, 1998, 169, 196–207, 271–274, 316–321, 324–326, 342–352, 360–366, 373–379, 381–389.

¹⁶ Gyöngyössy István közlése Fülöp Mihálynak 1975. október 13-án. Gheorghiu-Dej 1949. november 3-án kért segítséget a Rajk-per következményeinek felszámolásához Romániában. A magyar kommunista vezető elleni eljárást közvetlenül Sztálin felügyelte, Rákosi irányította, és Abakumov rendezte. 1949. november 9-én az SZKP PB Bukarestbe küldte Abakumov beosztottait, A. M. Szaharovszkijt, és V. S. Patrikejevet. Lásd: Galina P. Muresko: Represiunile politice în Europa de Est le sfîrşitul anilor '40: Conducerea sovietică şi nomenclatura naţională de partid şi de stat. In: *Anul 1948 Instituţionalizarea comunismului*. Fundația Academia Civică, 1998. 347–348. Galina P. Murasko idézi az Orosz Föderáció Elnöki Levéltára iratait. (Farkas Vladimir 1989-ben a Közgazdaságtudományi Egyetem egyik előadásán úgy emlékezett vissza, hogy a rádiófelderítő osztály vezetőjeként, Péter Gábor utasítására, a magyar és a román államvédelmi hatóság között 1948 elején hozta létre a titkos, közvetlen rádiókapcsolatot.)

¹⁷ Lásd a 70. sz. iratot.

¹⁸ A székely származású kommunista politikus 1919-ben még a székely hadosztály és dandár katonájaként részt vett az északi hadjáratban. Visszatérve Erdélybe, 1920-ban a Kommunisták Romániai Pártja egyik alapítója lett. A harmincas években börtönbe került. Ana Paukerrel együtt 1940-ben adták ki a Szovjetunióknak. A világháború alatt a szovjet hadsereg politikai igazgatóságán dolgozott. A magyar sajtóban és a diplomáciai iratokban 1948-ig – többé-kevésbé következetesen – magyarul írták a nevét, ettől kezdve azonban románul (Vasile Luca). Tanulmányunkban – ahol lehetett – mi is ezt a gyakorlatot követjük.

szadik század titkai maradtak. A román kommunista párt vezetői – miközben a nyilvánosság előtt a barátságot és testvériséget hangoztatták – a kétoldalú, bizalmas megbeszéléseken gyanúsítások és vádaskodások tömkelegét zúdították Rákosiék nyakába. Az MDP vezetői megrökönyödve szembesültek azzal, ahogy az *éberség* sztálini jelszavát velük szembe fordították.

Magyarországon eleinte a korai Groza-korszak (1945–46) pozitív vonásait hangsúlyozták Gheorghiu-Dej és Ceaușescu politikájával szemben.¹⁹ Az MNSZ megalakításának fél évszázados évfordulójára Budapesten konferenciát rendeztek, melyen számos előadás hangzott el az 1945 és 1953 közötti évekről.²⁰ A kilencvenes évek közepétől jelentek meg azok a tanulmányok, melyek felülvizsgálták az addigi Groza-képet. A magyar kisebbség politikai, gazdasági, oktatási intézményrendszerének 1945 utáni sorsát feldolgozó tanulmányokat²¹ hamarosan követték a két ország kapcsolatait bemutató forráskiadványok, esettanulmányok.²² Az utóbbi években egy új romániai magyar történetcsapat jelent meg a színen. Kutatásaiknak köszönhetően vált ismertté a negyvenes évek vége és az ötvenes évek székely társadalmának, valamint a Magyar Autonóm Tartomány létrehozásának történelme.²³

A román történetírás évtizedekig említést sem tett a háború utáni magyar–román viszonyról, az erdélyi magyarságról.²⁴ A kilencvenes években vált nagy hatásúvá az a nézet – valójában önfelmentő mítosz –, hogy a többségi román társadalom Erdélyben a kisebbségi, magyar és

¹⁹ Lásd Lipcsey Ildikó: A romániai Magyar Népi Szövetség (1944–48). In: *Történelmi Szemle*, 1985, 1. sz. 96–117., Balogh Sándor: A Groza-kormány nemzetiségi politikájának történetéből (1945–1946), valamint Fülöp Mihály: A Sebestyén-misszió (Petru Groza és a román–magyar határkérdés). In: *Tanulmányok Erdély történetéből*. (Szerk.: Rácz István.) Debrecen, 1988. Csokonai Kiadó, 181–194., valamint 195–211.

²⁰ A konferencia előadásai megjelentek a *Múltunk* (Budapest) című politikatörténeti szemle 1997, 4. számában (65–163.).

²¹ *Erdély magyar egyeteme 1944–49. I–II.* (szerk.: Lázok János, vál., bev. tanulm.: Vincze Gábor), Marosvásárhely, 1995, 1998. Custos Kiadó, Mentor Kiadó (továbbiakban: *Lázok–Vincze*, 1995, 1998). Vincze Gábor: A romániai magyar kisebbség oktatásügye 1944 és 1989 között. I–III. In: *Magyar Kisebbség*, 1997, 1–2. sz. 393–414., 1997, 3–4. sz. 375–403., 1998, 1. sz., 289–317. (továbbiakban Vincze, 1997.); uő: Az erdélyi magyar szövetkezetek sorsa a második világháború után. In: *Valóság*, 1998, 3. sz. 39–55.; *Magyar vagyon román kézben. Dokumentumok a romániai magyar iparvállalatok, pénzintézetek 2. világháború utáni helyzetéről és a magyar–román vagyoni jogi vitáról*. (Vál., szerk., bev. tanulm.: Vincze Gábor.) Csíkszereda, 2000. Pro-Print Könyvkiadó, (továbbiakban *Vincze*, 2000); Vincze Gábor: A romániai magyar kisebbség politikai intézményrendszere (1944–1953). In: *Regio* 1997, 2. sz. 68–84.; uő: A Magyar Népi Szövetség válsága. In: *Magyar Kisebbség* 1999, 2–3. sz., 398–431.

²² *Fülöp–Vincze*, 1998; Vincze Gábor: A kolozsvári magyar konzulátus – mint az 1945 utáni magyar–román kapcsolatok egyik neuralgikus kérdése. In: *Kolozsvár 1000 éve*. (Szerk.: Dáné Tibor Kálmán et alii.) Kolozsvár, EME – EMKE, 2001. 325–334.; uő: A Kádár János vezette magyar párt- és kormánydelegáció 1958-as romániai látogatása. In: *A Maros megyei magyarság történetéből. Tanulmányok. II. kötet*. Marosvásárhely, 2001. Mentor Kiadó, 360–379.

²³ Oláh Sándor: *Csendes csatatér. A kollektivizálás és túlélési stratégiák a két Homoród mentén (1949–1962)*. Csíkszereda, 2001. Pro-Print Kiadó; Olti Ágoston: A legfontosabb termelőeszközök államosítása Csík megyében. In: *Székelyföld*, 2003. május, 58–82.; Olti Ágoston–Gidó Attila: A legfontosabb termelőeszközök 1948-as államosítása Udvarhely megyében. In: *Aeropolisz (Történelmi és társadalomtudományi tanulmányok)*, 2003, 239–253.; Gagyi József: *A krízis éve a Székelyföldön, 1949*. 2004. Pro-Print Könyvkiadó; *Autonóm magyarok? Székelyföld változása az „ötvenes években”*. (Tanulmányok.) Csíkszereda, 2005. Pro-Print Könyvkiadó.

²⁴ Nem számítjuk ide a magyarellenes pamfletirodalmat, melynek mintapéldánya Ion Lăncrăjan 1982-ben megjelent *Cuvînt despre Transilvania c.* könyve.

zsidó kommunista erőszak áldozata lett. A Román Kommunista Párttal, a kommunista terrorral foglalkozó munkákban megjelent – ha már 1956 magyar forradalmához fogható ellenállást nem lehet felmutatni – az antikommunista²⁵ partizánmozgalom legendája.²⁶ A román baloldal korabeli nézeteinek feltárásánál Florin Constantiniu Lucrețiu Pătrășcanu Erdélyt védő politikáját állítja szembe a „szovjetbérenc” Groza „magyarbarátságával”.²⁷ Ezt a szemléletet haladta meg a Kolozsváron 2002-ben kiadott forráskiadvány elő- és utószava²⁸.

A szovjet levéltári források közzététele, az amerikai Woodrow Wilson Center Cold War International History Project (CWIHP)²⁹ tanulmányai elősegítik a szovjet külpolitikai motivációk, a szövetségi rendszeren, a nemzetközi kommunista- és munkásmozgalmon belüli, a népi demokráciák közötti viszony megértését. A volt Szovjetunióban kiadott dokumentumválogatások a jelenlegi orosz külpolitika irányvonalával összhangban készültek, a tanulmányok néhol apologetikus jellegűek.³⁰ Vida István iratgyűjteménye Baráth Magdolna bevezetőjével ezt a képet magyar szempontból korrigálja.³¹

A magyar és a román pártvezetés tárgyalásai, a magyar Külügyminisztérium iratai, valamint az eddig közzétett szakirodalom alapján tekintsük át a szovjet–román–magyar viszony alakulását!

1. A sztálini „divide et impera”

A Szovjetunió, a nemzetközi kommunista- és munkásmozgalom vezetője 1943 végétől *biztonsági rendszerét a betagolt államok Moszkvához egyenkénti, sugaras kapcsolódására alapozta,*

²⁵ A jelenség a XIX. századi Rózsa Sándor betyárjaihoz vagy Eric Hobsbawm által leírt „primitív lázadókhöz” (*Bandits*, London 1969, átdolgozott kiadás 2000) hasonlított, noha kétségtelen, sokak szélső-jobboldali radikális, vasgárdista múltja volt forrása antikommunizmusuknak.

²⁶ Lásd például az *Arhivele Totalitarismului* és az *Analele Sighet*, illetve a *Biblioteca Sighet* című kiadványokat, sorozatokat, Florin Constantiniu és Dumitru Șandru munkáit, valamint *Bande, bandiți și eroi. Grupurile de rezistență și Securitatea 1948–1968. Documente*. CNPSAS. Ed. Enciclopedică. București, 2003.

²⁷ Florin Constantiniu: *P. C. R., Pătrășcanu și Transilvania, 1945–1946*, București, Edit. Enciclopedică, 2001.

²⁸ *Andreescu–Nastasă–Varga*, 2002.

²⁹ Eduard Mark: *Revolution by Degrees Stalin’s National Front Strategy for Europe 1941–1947*. Working Paper 31. (W. P.), Vladimir Pechatnov: „*The Allies are Pressing You to Break Your Will*” *Foreign Policy Correspondance*. W. P. 26. és *The Big Three After World War II. New Documents on Soviet Thinking about Postwar World*. W. P. 13.

³⁰ *Vosztocsnaja Evropa v dokumentah rosszijszkijh arhivov 1944–1953*. I–II. kötet, I.: 1944–1948. Szerkesztette T. V. Volokityina–T. M. Iszlamov–G. P. Murasko–A. F. Noszkova–L. A. Rogovaja. Moszkva–Novoszibirszk, 1997. Iszlamov–Pokivajlova, *Transzilvanszkij voprosz: Vengero-rumünskij territorialnij szpor i SZSZSZR 1940–1946*. Moszkva, 2000. Rosspen. T. M. Iszlamov, T. A. Pokivajlova szerkesztésében. (Továbbiakban: Iszlamov–Pokivajlova, 2000.) *Szovjetszkij faktor v Vosztocsnij Evrope 1944–1953*. I–II. kötet. I.: 1944–1948. Szerkesztette: T. V. Volokityina–G. P. Murasko–O. V. Naumov–A. F. Noszkova–T. V. Carevskaja, Rosspen, Moszkva, 1999. *Tri vizita A. Ja. Visinszkovo v Bukareste 1944–1946*. Szerkesztette: T. V. Volokityina–G. P. Murasko–A. F. Noszkova–T. A. Pokivajlova. Moszkva, 1998. Rosspen. Kötetünkben a mű román feldolgozására is utalunk.

³¹ *Vida*, 2005.

kizárva a kis államok egymás közti szövetkezésének a lehetőségét³². A két német csatlós állam, Románia és Magyarország Erdélyért folytatott küzdelmében kezdettől részt vettek a kommunista pártok is. Sztálin 1943–1944-ben világosan az értésükre adta: Erdély sorsát az dönti el, melyik ország lép ki előbb a háborúból, fordul szembe Hitler Németországával.³³

Az emigráns román és magyar kommunisták sokat vitatkoztak Erdélyről, szenvedélyesen győzködtek egymást. *A szovjet vezetők valódi szándékairól viszont vajmi kevés fogalmuk lehetett.* Előző kötetünkben ismertettük, hogyan tartotta Sztálin sakkban a két, egymással versengő államot, milyen megfontolások vezérelték a területi rendezésben.³⁴ A román átállás a fordulat kezdete. Az 1944. szeptemberi moszkvai román fegyverszünet 19. cikkelye, ami *Erdély vagy nagyobbik része* Romániához tartozását helyezte kilátásba a béketárgyalásoktól függően, az észak-erdélyi szovjet katonai közigazgatás bevezetése³⁵, majd a terület átadása a román baloldalnak Moszkva akaratának érvényesítését szolgálta.

Sztálin 1945. január elején Moszkvában igazította el Gheorghiu-Dej és Ana Paukert: Észak-Erdélyt csak szovjetbarát, baloldali kormány kaphatja meg. Visinszkij 1945. március 6-án kényszerítette Mihály királyra a Groza-kormány elfogadását.³⁶ A törpe (akkor még jelentős számban nemzetiségi) kisebbségre támaszkodó, szovjet katonai és politikai fellépéssel hatalomra juttatott Román Kommunista Párt vezetői az antikommunista és szovjetellenes, nemzeti érzelmű társadalommal szemben egyes-egyedül azzal igazolhatták kormányzásukat, sőt létüket, hogy *ők szerezték vissza Észak-Erdélyt.*³⁷ Egyenjogúságot hirdetve, még a Magyar Népi Szövetség százas bizottságát is rábírták, hogy az erdélyi magyarság nevében a határkérdést a nagyhatalmakra bízó nyilatkozatot tegyen.³⁸

A Magyar Kommunista Párt vezetői az 1945. novemberi választási vereségüket követően, a béketárgyalások küszöbén nem kerülhették ki az állásfoglalást Erdély hovatarozásának, a felvidéki magyarok kitelepítésének kérdésében. Abba a hitbe ringatták magukat, hogy *a politikai küzdelemben akkor kerekedhetnek felül, ha a Szovjetunió támogatásával eredményt érnek el a magyar békecélok valóra váltásában.* Erre akkor csillant fel a remény, amikor Sztálin 1946. április 1-jén, Moszkvában titokban fogadta Rákosi Mátyást.³⁹ Szinte egymás sarkát taposták a

³² Lásd Fülöp Mihály: Az Európai Tanácsadó Bizottság (1943–1945), II. A németországi megszállási övezetek. In: *Múltunk*, 2006/1, 9–13.

³³ Vas, 1980. Idézi a magyar hadifoglyoknak írt *Igaz Szó* 1943. október 27-i számát, 469. Lásd kötetünkben a 75. sz. iratot: Rákosi Mátyás visszaemlékezését Sztálinnal folytatott beszélgetéséről 1944 nyarán Valter Romannal folytatott 1954. szeptemberi beszélgetésében.

³⁴ *Fülöp–Vincze*, 8–10.

³⁵ Bővebben lásd: *Autonomisták és centralisták. Észak-Erdély a két román bevonulás között (1944. szeptember–1945. március).* (Vál., szerk., bev. tanulm.: Nagy Mihály Zoltán–Vincze Gábor.) Kolozsvár–Csíkszereda, 2004. Erdélyi Múzeum Egyesület–Pro-Print Könyvkiadó. (Továbbiakban *Nagy–Vincze*, 2004.)

³⁶ Ciuceanu, Radu (responsabil redactor): *Misiunile lui A. I. Vâșinski în România. Din istoria relațiilor româno-sovietice 1944–1946. (Documente secrete.)* Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului. București, 1997.

³⁷ Fülöp Mihály: *A Sebestyén-misszió.* I. rész. *Világtörténet*, 1987, 3. sz. 151, 161.

³⁸ Vincze Gábor: A „marosvásárhelyi Rubicon”. A Magyar Népi Szövetség útja a „nemzetiségi anyszervezettől” a „kommunista fiókszervezetig”. In: *A Maros megyei magyarság történetéből. Tanulmányok.* I. Marosvásárhely, 1997. Bernády Alapítvány–Mentor Kiadó, 251–269.

³⁹ Békés Csaba: Dokumentumok a magyar kormánydelegáció 1946. áprilisi moszkvai tárgyalásairól. In: *Regio* 1992, 3. sz. 161–194.

román pártfőtitkárral, aki másnap Molotovot és Manuilskijt nyugtatta meg: a román kormánypartok teljesen egységesek Erdély ügyében. A szovjet külügyminiszter kérdésére, Groza valóban hajlandó-e Észak-Erdély egy részét Magyarországnak átengedni⁴⁰, Gheorghiu-Dej kitérően válaszolt. Groza álláspontjáról csak annyit tudott, hogy a Bukarestbe látogató magyar kulturális küldöttség előtt a kormányfő Észak-Erdély a román állam keretei közötti *közigazgatási autonómiájáról* beszélt.⁴¹

A moszkvai titkos találkozót követően a magyar kommunisták a béke-előkészítésben feladták azt a korábban hangoztatott álláspontjukat, hogy Groza népi demokráciájával szemben nem lehet területi követelést benyújtani. *A magyar kormány Rákosi Mátyás javaslatára*⁴² *dolgoztatta ki április 8-ról 9-re virradóan az ún. „éjjeli vonalat”,* a kis-partiumi határmódosítást (11 800 km²), amit aznap a Moszkvába utazó küldöttség nevében Gyöngyösi János külügyminiszter – a nagy-partiumi, 22 000 km²-es megoldással⁴³ együtt – előbb Molotov, majd április 10-én későn este Sztálin elé terjesztett. A tárgyaláson a szovjet külügyminiszter ismertette a román fegyverszünet 19. cikkelyét, egész Erdély vagy annak nagyobbik része Romániához tartozásáról. Sztálin válaszát érdemes pontosan idéznünk: „az egyezmény módot nyújt Magyarországnak arra, hogy *valamit kaphasson, de hogy nevezetesen* mit, melyik részt kapja, *ezt majd meg kell nézni* (эта оговорка дает повод к тому, чтобы Венгрия могла кое что получить, а что именно, какую часть получить, это надо будет посмотреть).”⁴⁴ Sztálin kijelentette hogy „ezt a kérdést jelenleg Londonban a külügyminiszter-helyettesek vitatják meg”. Miután megismételte a román fegyverszünet vonatkozó részét, felvilágosította a magyar kormányküldöttséget arról, hogy Molotov április 25-én Párizsba megy a Külügyminiszterek Tanácsának ülésére, ahol a kérdést felvetik, és meg fogják vizsgálni. Gyöngyösi rákérdezett, hogy *Erdély egy részének Magyarországhoz csatolásra vonatkozó magyar javaslatok nem ellenkeznek-e a Szovjetunió érdekeivel?* Nagy Ferenc és Szakasits Árpád – ahelyett, hogy Sztálin válaszát megvárták volna – egyszerűen letorkollta a magyar külügyminisztert.⁴⁵ Másnap, Molotov magyar–román kétoldalú tárgyalásokat javasolt a határvíta megoldására. Sebestyén Pál 1946. április 27-én Bukarestben Groza és Tătărescu elé terjesztette területátrendezési javaslatát. Missziója azonban nem járt eredménnyel: a román kormányférfiak nem voltak hajlandók vele tárgyalni.⁴⁶ Május 7-én a Külügyminiszterek Tanácsa Párizsban a magyar és a román békeszerződés-tervezetekben a trianoni határt állította vissza. A nagyhatalmak a maguk részéről ezt a kérdést lezárták.

⁴⁰ Lásd kötetünkben a 80. sz. iratot: Groza 1955-ben Márton Áronhoz intézett szavait: „ő odaadná Erdélyt Magyarországnak, de sok román él itt”.

⁴¹ *Iszlamov-Pokivajlova*, 2000, 374–375.

⁴² Nagy Ferenc: *Küzdelem a vasfüggöny mögött*. Budapest, 1990. Európa–História, I. kötet, 271. Nagy Ferenc miniszterelnök így emlékezett vissza: „Rákosi azt engedvén gyanítani, hogy támaszkodik bizonyos szovjet információkra, azt javasolta, hogy mintegy négy-tízezer négyzetkilométernyi területre terjedjen ez a magyar igény, mert ebben az esetben lehet reményünk bizonyos fokú támogatásra.”

⁴³ Közli: *Fülöp-Vincze*, 427–428.

⁴⁴ Közli: *Iszlamov-Pokivajlova*, 2000, 391. Ettől enyhén eltérő fordítását lásd: *Vida*, 2005, 204.

⁴⁵ *Iszlamov-Pokivajlova*, 2000, 391–392. Nagy Ferenc a hadifoglyok levelezésére terelte a szót. A magyar kormányküldöttség moszkvai tárgyalásairól készült, eddig közzétett jegyzőkönyvek közül ebben a kérdésben hitelesnek egyedül az orosz nyelvűt tekintjük, mert az tükrözi híven Sztálin szavait. *Vida*, 2005, 205.

⁴⁶ Fülöp Mihály: A Sebestyén-misszió. In: *Világtörténet*, 1987/3.

Miért csillantotta fel Sztálin előbb Rákosi⁴⁷, majd a magyar kormányküldöttség előtt a határmódosítás lehetőségét, *ahelyett, hogy fáradtan leintette volna őket?* Mire volt jó ez a színjáték? Ha valaki, ő tudta, hogy Groza hatalomra juttatásának pillanatától kezdve, a trianoni határ helyreállítására számtalanszor tettek ígéretet Romániának. Moszkvai látogatása alkalmával, 1945 szeptemberében a szovjet kormányfő Erdély ügyében személyesen kötelezte el magát Grozának. Az ezt követő londoni külügyminiszteri tanácsulást, az európai békerendezést azért rúgta fel, mert az amerikaiak, az angolok és a franciák Magyarországra nézve kedvező határmódosítást terjesztettek elő. Vaskézzel irányította Molotovot a *Groza-kormány védelmében*, akinek engedékenységeért a konferencia után vezekelnie kellett⁴⁸. A szovjet kormányküldöttség nyújtotta be 1946. március 11-én és 27-én Londonban, a két világháború közötti magyar–román határ helyreállítására vonatkozó békeszerződés-tervezetet. Sztálin tökéletesen tájékozott volt a londoni külügyminiszteri tárgyalásokról. Tudta, hogy az angolok és amerikaiak korábbi álláspontjukat feladva, elfogadták a szovjet tervezetet. James Clement Dunn, a béketárgyalásokért amerikai részről felelős külügyminiszter-helyettes mindazonáltal megpróbálta a kétoldalú magyar–román tárgyalások lehetőségét nyitva hagyni. A kétoldalú megegyezés kísérletét is szovjet részről siklatták ki. Grozát Moszkva tájékoztatta a nagyhatalmak tárgyalásainak állásáról, valamint arról: a trianoni határ visszaállítása ügyében továbbra is szilárdan mellette állnak. A szovjet kormány 1945 késő ősztől ismételten megerősítette ezt az álláspontját, eltanácsolta Bukarestet attól, hogy a magyar kormánnyal tárgyaljon.⁴⁹ A román miniszterelnök ezért utasította vissza olyan magabiztosan Sebestyén Pál ajánlatát.⁵⁰

A választások évében, a béketárgyalások küszöbén, 1946 januárjában, Emil Hațieganu nemzeti parasztpárti és Mihail Romnáceanu nemzeti liberális párti politikus bekerült a kormányba. A történelmi pártok képviselői rögvest kampányt indítottak „Erdély védelmében”⁵¹. A kommunis-

⁴⁷ Rákosi 1946. április 15-én reggel Budapesten még Gascoigne brit követnek is megerősítette: „there was *some hope* that Hungary might be able to regain a part of North West Transylvania (i. e. the part which was purely Hungarian in population and which lay adjacent to the present border). He thought that *Russia looked upon this with favor*, and „he had heard that Great Britain and America might not be averse to such a modification.” He was not „asking” for it, but he felt of course that if it could be obtained it would be eminently satisfactory.” („...némi remény van arra, hogy Magyarország visszakaphatja Északnyugat-Erdély egy részét” [vagyis azt, ahol tiszta magyar lakosság él, a jelenlegi határ szomszédságában]. Úgy gondolta, *Oroszország erre rokonszenvvel tekint*, és „azt hallotta, hogy Nagy-Britannia és Amerika sem ellenkezne egy ilyen határmódosítással”. Ő nem „kérte” ezt, de úgy érezte, ha ez elérhető, az igen kielégítő lenne.”) Public Record Office (jelenleg National Archives) Kew, FO 37159005 Gascoigne 211. sz. 1/89/46 jelzetű 1946. április 15-i levele R 6151 256 21. Rákosi hangsúlyozta Gascoigne-nak, hogy nem miniszterelnök-helyettesi, hanem MKP-vezetői minőségében beszél. F. A. Warner a Külügyminisztérium referáló lapján meg is jegyezte: ez az első eset, hogy Északnyugat-Erdély Magyarországnak visszaadásáról szóló orosz kedvező álláspontról hallottak, ráadásul olyan kommunistától, akinek a pártja addig Moszkva utasítására hevesen ellenzte a revíziót.

⁴⁸ Yoram Gorlizki–Oleg Khlevniuk: *Cold Peace. Stalin and the Soviet Ruling Circle, 1945–1953*. Oxford University Press, 2004. 17–23.

⁴⁹ *Vida*, 2005. 177–182. Iorgu Iordan moszkvai román követ Visinszkijnek feltett kérdésére 1945. november 27-én érkezett a szovjet kormány válasza.

⁵⁰ Fülöp Mihály: *A befejezetlen béke. A Külügyminiszterek Tanácsa és a magyar békeszerződés, 1947*. Budapest, 1994. Héttorony Könyvkiadó. (A továbbiakban: Fülöp, 1994.) 51–62, 83–90, 95–118.

⁵¹ Hațieganu január 17-én magyarellenes kirohanásokkal teli sajtónyilatkozatot adott. Lásd *Fülöp-Vincze*, 1998, 142.

tákkal együttműködő, neoliberális Tătărescu megpróbálta a szelet kifogni a vitorlájukból. Pătrășcanuval együtt,⁵² aki a kormányrudat Groza kezéből próbálta kicsavarni, a miniszterelnök-helyettes-külgyminiszter még a kormányfőnél is harcosabb bajnoka lett Erdély „visszaszerzésének”.

Romániában Erdély ügye, akárcsak Magyarországon, a belpolitikai küzdelmek örvényébe került. Gheorghiu-Dej, ha a romániai politikai életben első helyét meg akarta tartani, nem maradhatott le ebben a nemzeti ügyet érvényre juttató versenyben, ámde ügyelnie kellett arra, hogy ne kerüljön szembe a román kormányfőt támogató Gazdával, a szovjet politika akkori romániai le-téteményeseivel, az öt sakkban tartó Emil Bodnărașsal⁵³, Ana Paukerrel, Lucával (Luka László)⁵⁴. Egyre nagyobb aggodalommal szemlélte a béketárgyalásokat. Gheorghiu-Dej nem lehetett teljesen bizonyos abban, hogy Erdélyt megtarthatják, Sztálin állja ígéreteit.⁵⁵ A Gazda viszont tisztában volt azzal, hogy a területi ajándéka⁵⁶ felett érzett román „hála hamar elpárolog”⁵⁷. Biztosítékot kívánt Románia Szovjetunióhoz lánclolására.

Rákosi és Gerő valóban elhitte, hogy „Erdély egy részének Magyarországhoz történő visszatérése a kérdés megoldását jelentené”⁵⁸. Révai József 1946. áprilisi, a Zeneakadémián elmondott beszéde is táplálta a reményeket⁵⁹. Szirmai István kolozsvári látogatása alkalmával, 1946. május 3–5-e között, az RKP tagjai revizionistának minősítették néhány határ menti megye Magyarországhoz csatolásának, a székely autonómiának követelését⁶⁰. Az oroszul kitűnően tudó Gerő

⁵² Pătrășcanu Tătărescu miniszterelnök-helyettes, külgyminiszterrel együtt támadta Groza magyarokkal szemben „túlságosan engedékeny” politikáját, amit viszont a szovjet katonai és politikai hatóságok a párizsi értekezlet és a parlamenti választások előtt kifejezetten támogattak.

⁵³ 1935–1936-ban Moszkvában OGPU- (NKVD-KGB elődje) -iskolát végzett Bodnăraș feladata volt Gheorghiu Dej megfigyelése. Lásd: Galina Murasko, Albina F. Noskova: *Mecanismul represiei intrapartinice din România anilor 40-50 pe baza materialelor din arhivele ruse*, 418–426. In: *Anii 1949–1953. Mecanisme terorii*. Fundația Academia Civică, București, 1999.

⁵⁴ Uo. 402. idézi *Vosztocsnaia Evropa v dokumentah rosszizszkih arhivov 1944–1953*. I. kötet, 1944–1948. Moszkva–Novoszibirszk, 1997, 565. Sztálin 1947. február 2-án Moszkvában Dejneket és Paukernek világosan megmondta, hogy nem fogadja el a román pártfőtitkár magyarázatát, ami a „nézeteltéréseket” Pătrășcanu esetére redukálta. Sztálin elítélte a román pártban azt az áramlatot, amelyik „azt szeretné, hogy a pártban csak románok legyenek, vagyis... Pauker és Luca, mivel nem románok, nem foglalhatnának el vezető helyet a pártban... ebben az esetben egy szociális, osztályjellegű párt faji alapú párttá válna”. Sztálin nacionalista elhajlással vádolta Dejt, mert Ana Paukert Párizsba akarta küldeni a Nemzetközi Nőszövetség állandó képviselőjének. „Ez az álláspont hibás és káros – figyelmeztette Sztálin. – Az értékes pártmunkásokat támogatni kell, attól függetlenül, hogy románok, zsidók vagy magyarok”

⁵⁵ A londoni Külgyminiszterek Tanácsa 1945. szeptemberi ülésétől a román béke előkészítését áthátolta a bizonytalanság. Lásd: *Fülöp*, 1994, 57–62. 1945. augusztusban dolgozták ki lakosságcsere és határmódosító javaslatukat. Lásd: Olti Ágoston: A román–magyar népességcsere terve a román békeelőkészítésben. In: *Magyar Kisebbség*, 2006/2. (Megjelenés előtt.)

⁵⁶ Roget Sarret, a francia érdekek ideiglenes bukaresti képviselője használta a kifejezést Észak-Erdély román polgári közigazgatásának szovjet visszaállítását alkalmával 1945. március 12-i, No. 153. sz. bukaresti számjeltáviratában Ministère des Affaires Etrangères, Archives et Documentation, Paris, Série Z Europe 1944–1949, Roumanie vol. 24. idézi *Anna Fülöp* i. m., 57.

⁵⁷ M. Litvinov megfogalmazása Erdélyről készített feljegyzésében, lásd: *Iszlamov-Pokivajlova*, 237.

⁵⁸ Kötetünkben közöljük, lásd a 78. sz. iratot: Rákosi és Gerő 1955. áprilisi beismerését Bodnărașnak.

⁵⁹ Április 26-án a Zeneakadémián tartott beszédében, egyebek mellett azt hangoztatta, hogy „mi, magyar kommunisták, mindig Trianon ellen voltunk, mi Trianont igazságtalan békének bélyegeztük.” A határrevízióra, illetve a moszkvai tárgyalásokra célozva kijelentette: „javultak esélyeink”. (A magyar békéről. In: *Szabad Nép*, 1946. április 28.)

⁶⁰ Lásd *Andreescu–Nastasă–Varga*, 2002, 327–331.

Ernő⁶¹ aligha érthette félre a magyar kormányküldöttség tagjaként azt, amit Sztálin mondott a magyar–román határ ügyében. Akárcsak 1946. április 1-jén Rákosi, ő is úgy érezte, a Gazda akaratával nem szegülnek szembe, ha Romániával szemben területi igényvel lépnek fel. Gerő Ernő és Nagy Imre 1946. május 6-án Temesváron találkozott a román pártvezetőkkel. Gerő – nyilvánvalóan a moszkvai tárgyalásokon előterjesztett magyar követelések szellemében – vetette fel a *határmódosítás* kérdését, amit Gheorghiu-Dej hevesen visszautasított.⁶³

Sztálin cselfogásaival politikai zsákutcába hajtotta, hosszan tartó, terméketlen viszályba kergette a szovjetbarátság feltétlen híveit, a magyar kommunistákat. Az Erdély elvesztése, a szovjet támogatás elmaradása miatt érzett elkeseredés az ő fejükre hullott vissza. A többségi kisgazdákat a Nyugat irányában való tájékozódásra, a kommunista törekvésekkel szembeni ellenállásra, a párizsi értekezleten a határmódosító javaslat előterjesztésére, a nagyhatalmak előtt a kisebbségi sérelmek feltárására készítette. Molotov megpróbálta a döntésért a felelősséget az amerikai külügyminiszterre hárítani. A magyar kormányküldöttség nyugati útján, és a párizsi békeértekezleten azonban nyilvánvalóvá vált, hogy Erdély Romániához csatolásának valódi szorgalmazója a Szovjetunió. *Moszkva a békeszerződés minden kérdésében Magyarország ellen, szomszédai mellett foglalt állást.*⁶⁴

A Gazda tudatában volt annak, hogy – különösen Magyarországon – azt tehetett, amit akart.⁶⁵ Arra ügyelt, hogy Romániát is az utolsó pillanatig kétségben hagyja. A kommunista pártok vezetőit egymás közötti állandó belharccra készítette⁶⁶, de a területi vitában a két államot is versenyeztette. Így készítette mindkettőt feltétlen engedelmességre, túlbuzgó alkalmazkodásra. Sztálin a testvérpártokat szembeállította egymással. Az ellenségesség, a viszály magjait úgy hintette el közöttük, hogy a döntőbíró ő legyen. Lehetetlenné tette a népi demokráciák közötti összefogást és megbékélést. A kommunista vezetők kénytelenek voltak viszályaikban Moszkvához fordulni támogatásért és tanácsért. Ezzel mindkét fél eleve a Gazda jármába hajtotta magát.

Gheorghiu-Dej, Pătrășcanu, Vasile Luca (Luka László), Miron Constantinescu május 17-én és 18-án Bukarestbe rendelte Kurkó Gyárfást és a Magyar Népi Szövetség vezetőit, hogy helyre-

⁶¹ Vida István: Két fontos új dokumentum a Nagy Ferenc vezette magyar kormányküldöttség 1946. áprilisi moszkvai látogatásáról. In: *Külpolitika* 2002. ősz, 165. Míg Gerő és Rákosi hitt a határmódosítás lehetőségében, Nagy Ferenc miniszterelnök 1946. április 29-én, Gascoigne, angol követnek azt mondta, hogy szovjet részről tartózkodóan kommentálták erdélyi igényüket, amit a békekonferencián vitatnak meg és döntenek el a magyar fegyverszünet aláíró nagyhatalmak. FO 37159005 R 6073/256/21. Nagy Ferenc azonos módon közölte Sztálin reakcióját Arthur Schoenfeld budapesti amerikai követtel 1946. április 20-án (761.64/4–2046, Telegram), lásd *Foreign Relations of the United States, 1946. Eastern Europe, Soviet Union*. vol. VI. 281–282.

⁶³ A román küldöttség tagjai: Gh. Gheorghiu-Dej, Pătrășcanu, Vasile Luca, Gaston Marin. Lásd Stefano Bottoni: Az 1945 utáni Magyarország hagyományos román szemszögből. In: *Múltunk*, 2006. 1. sz., 312–313. Idézi Gaston Marin: *În serviciul României lui Gheorghiu-Dej*. Evenimentul Românesc, București, 2000, 122–123. visszaemlékezését. Gaston Marin szerint a magyar küldöttség 37 000 km² területi igénynek lépett fel.

⁶⁴ Lásd *Fülöp*, 1994, 212.

⁶⁵ *Fülöp*, 1994, 66. Sztálin és Byrnes 1945. dec. 23-i megbeszélése.

⁶⁶ A Gazda Gheorghe Gheorghiu-Dej sakkban tartásán kívül ügyelt arra, hogy Rákosi se érezhesse magát biztonságban. Lásd Rákosi, *Visszaemlékezések*, 898–900. „A hatalom igézetében” Sztálin Rákositól 1951 nyarán, a Krím félszigeti látogatásán megkérdezte, miért akarja agyonlövetni Farkas Mihályt és Péter Gábort? A Gazda érzékeltette Rákosival, hogy ha ilyen szándéka volna, az fatális következményekkel járna rá nézve. Sztálin Romániában Gheorghiu-Dej–Ana Pauker, Magyarországon Rákosi Máttyás–Gerő Ernő hatalmi kettősét használta céljai megvalósítására.

állítsa a területi döntés következtében megrendült kommunista hitüket, rendezze a megbomlott sorokat, az engedetleneket pedig letartóztatással és a pártból való kizárással fenyegetse meg. A román pártvezetés május 28-i ülésén indította meg a hajsztát a szomszéd országba járó, magyarországi kommunistákkal kapcsolatot tartó párttagjaival szemben, hogy csírájában fojtsa el a „revizionista”, „autonómista” tendenciákat, megakadályozza a Rákosi–Sztálin-találkozó, a Révai-cikk hírének elterjedését Erdélyben.⁶⁷

Aznap Kolozsvárott a Ferdinánd Király Egyetem parasztpárti diákjai Nagy-Romániát éltették, mire a magyar kommunista munkások válaszul megtámadták az Avram Iancu diákotthont. Groza Teohari Georgescu belügyminisztert küldte a helyszínre, hogy *mindkét oldalra sújtsa le*.⁶⁸

Pătrășcanu június 8-án⁶⁹ Erdély fővárosában indulatos beszédben tömeges kiutasítással fenyegette meg a magyarokat, és kijelentette: Erdély kérdésében magyarokkal semmilyen kompromisszumot sem lehet kötni. Tătărescu részt vett a beszéd koncepciójának kidolgozásában.⁷⁰ Gheorghiu-Dej 22-én – a szovjet véleményt kikérve – párthatározattal rendszabályozta meg a Groza ellen intrikáló pártbeli riválisát. A román pártfőtitkár attól tartott, hogy Pătrășcanu – a román külügyminiszterrel és a történelmi pártok álláspontjával azonosulva – meg akarja bukattatni a kormányt. A párthatározatban Gheorghiu-Dej hangsúlyozta, hogy Erdélyt „a demokratikus Románia kapta meg, amelynek feladata a magyar lakosság román állammal szembeni bizalmát elnyerni, a Külügyminiszterek Tanácsa Erdélyt érintő határozata után. Hibáznak azok a román elvtársak, akik nem veszik figyelembe, hogy Erdély a demokratikus Romániáé, amely különbözik a múltbeli Romániától.”⁷¹ Gheorghiu-Dej elővette tehát a baloldal legfőbb érvét: a szovjetek által hatalomra juttatott kormány kapta meg Sztálintól Erdélyt. A Kreml újra Groza mellé állt.⁷² A Szovjetunió mielőbb be akarta fejezni a béketárgyalásokat, amit aligha

⁶⁷ Gheorghe Gheorghiu-Dej, Iosif Chișinevschi, Iosif Rangheț (Rangepcz József), Luka László, Miron Constantinescu a bukaresti KB-irodán az RKP kolozsvári tartományi vezetőit, Jakab Sándort, Bányai Lászlót, Veres Pált és Simó Gyulát hallgatta ki. Jakab említést tett arról is, hogy 1944. október 20-án Vas Zoltán Kolozsvárott járt, és határozottan kijelentette: Erdély Magyarországhoz fog tartozni. Lásd: *Andreescu–Nastasă–Varga*, 2002, 332–354. Valójában Vas Zoltán október végén jutott Kolozsvárra, s nem mondhatott mást, mint amit a román fegyverszünet 19. cikkelye tartalmazott, vagyis hogy a kérdés Erdély egy részének hovatarozása ügyében nyitva maradt. Lásd *Vas*, 1980, 705.

⁶⁸ *Anna Fülöp*, 2006, 86.

⁶⁹ Pătrășcanu kolozsvári beszédének időpontját a különböző források, feldolgozások más-más időpontra teszik. A korabeli magyar napilapok szerint június 9-én, szombaton Kolozsvárra érkező igazságügyminiszter még aznap megtartotta beszédét. Ezzel szemben Gyárfás László MTI-tudósító, valamint az egyik román kronológia június 10-re, egy másik 12-re, egyéb kiadványok pedig 11-re vagy 12-re datálják a beszédet. Lásd Gyárfás június 11-i jelentését: MOL XIX-A-n (a miniszterelnökség kisebbségi ügyosztálya) 7. doboz, „Z” 2476–1946., valamint Nedelea, M.: *Istoria României în date, 1940–1995*. Ed. Nicolescu, București, 1997, 63.; *Istoria României în date* (Coord. Dinu C. Giuresu), ed. Enciclopedică, București, 2003, 479.; Neagoe, S.: *Istoria politică a României 1944–1947*. București, 1996. Ed. Noua Alternativă, 366.; Rădulescu-Zoner, R.–Buse, D.–Marinescu, B.: *Instaurarea totalitarismului comunist în România*. București, 1995. Ed. Cavaloti, 146–147.; *Andreescu–Nastasă–Varga*, 2002, 886.

⁷⁰ Lásd *Anna Fülöp*, 2006, 121. idézi Jean Paul Boncour bukaresti francia követ 1946. június 15–17-i 494–496. sz. rejtjeltáviratait Ministère des Affaires Étrangères, Archives et Documentation, Série Z Europe 1944–1949. Roumanie vol. 24.

⁷¹ *Andreescu–Nastasă–Varga*, 2002, 409.

⁷² Petru Groza ezt a támogatást – a béketárgyalások lezárása után – táviratban köszönte meg. Lásd *Vida*, 2005, 223–224.

tehetett volna meg a nagyhatalmak egyetértésének megbontásával, a magyar–román vita felújításával, a Pătrășcanu javasolta – a szlovákiához mérhető – magyar kitelepítéssel. A nagyhatalmak Külügyminiszterek Tanácsa ülésein egyszer már megszületett döntéseket azért nem akarták felülvizsgálni, mert az európai békerendezés központi feladata, a német kérdés megoldása ott tornyosult előttük. „Másodrangú” kérdésekkel nem kívánták feltartóztatni a kontinens pacifikálásának folyamatát.

2. A királyságtól a népi demokráciáig

1947 nyárutóján Gyöngyössy István ideiglenes ügyvivő vonta meg Groza szomszédság- és nemzetiségpolitikájának mérlegét. A magyar–román közeledés meghiúsulásának okát abban látta, hogy Bukarest tervszerűen igyekszik visszaszorítani a magyar érdekeket, és *Magyarország izolálására* törekszik. A CASBI-ügyben tanúsított példátlan román magatartás, az ún. abszentistákkal (Magyarországra menekültekkel) szembeni jogtalan kisajátítások, az állampolgársági ügyekben történt önkényes román eljárások párosultak a gazdasági nyomásgyakorlás (adó, földreform, szövetkezeti ügyek) legkülönbözőbb eszközeinek alkalmazásával. Gyöngyössy szerint a román hatóságok célja az erdélyi magyarság önálló gazdasági bázisának megszüntetése, a magyar szellemi termékek behozatalának akadályozásával, a kiutazások megnehezítésével elszigetelésük az anyaországtól. Szerinte Groza politikáját a sok szó, de kevés tett jellemezte, *a nemzetiségi elnyomás nem szűnt meg*, „a kisebbségi magyarság helyzete semmit sem javult”.⁷³ A Magyar Népi Szövetség országos vezetéséből kiszorították azokat a „gerinces magyar magatartást tanúsító” kommunista politikusokat, akik addig legalább megpróbálták a kisebbségi sérelmek orvoslását elérni. Kurkó Gyárfás eltávolítása után az MNSZ megszűnt, mint kisebbségi érdekvédelmi szervezet, és csupán a párt szócsövének tekinthető.⁷⁴

Dinnyés Lajos miniszterelnök 1947. november 22–26-i bukaresti látogatásával kapcsolatban a román magatartás láttán a budapesti Külügyminisztérium politikai osztálya feltette a kérdést: a látogatás formális udvariassági gesztusnak tekinthető, vagy célja a reális együttműködés feltételeinek tisztázása? Az összefoglaló – Gyöngyössy István jelentésével összhangban – úgy értékelte a magyar–román viszonyt, hogy Románia az érintkezés szűkítésével az erdélyi magyarság *elszigetelésére* törekszik, a gazdasági problémák megoldásában érdekeltsége csekély, a kisebbségi klauzula elfogadásától elzárkózik, az erdélyi magyarság hídszerepének kiépítését nem fogadja el.⁷⁵ A látogatás eredményei a kulturális egyezmény aláírására, a barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződés, valamint titkos katonai záradéka előkészítésére szorítkoztak.

Gyöngyössy István a magyar küldöttség hazautazása utáni pillanatokban, a bukaresti Északi pályaudvaron, a francia ügyvivővel osztotta meg véleményét a magyar–román viszonyról: „Egyáltalán nem számít az, hogy Groza kormányfő félmagyar*, a pénzügyminiszter⁷⁶ meg teljesen az, frissen neveztek ki egy magyar kisebbségit nemzetiségi al-államtitkárnak⁷⁷. Mi úgy tekin-

⁷³ Fülöp–Vincze, 1998, 363.

⁷⁴ Fülöp–Vincze, 1998, 382–383.

⁷⁵ Uo. 26, 384–394.

⁷⁶ Luka László.

⁷⁷ Takács Lajos.

* Ez tévedés: Groza román származású volt.

tünk ezekre a »honfitársainkra«, miniszterekre vagy képviselőkre, mint *árulókra*.” Ha talán van is igazság abban, amit Takács Lajos mondott, miszerint „a nemzetiségi kérdést nem lehet sem hátrámódosítással, sem szerződésekkel megoldani, hanem csak és kizárólag egy valóban demokratikus országban, amely biztosítja a jogegyenlőséget az egész lakosságnak”, Gyöngyössy István szerint eddig a két feltétel közül egyik sem teljesült: „Nem tekinthetjük a román rendszert valóban demokratikusnak mindaddig, amíg a kisebbségeink ki vannak téve a tisztviselők sanyargatásának, akik háromszor annyi adót fiztetnek velük, mint a románokkal, elkobozzák vagyontukat.” A magyar ügyvivő a helyzet megértetésére a franciának megmondta: „Les Hongrois de Transylvanie sont nos Alsaciens-Lorrains” (Az erdélyi magyarok a mi elzász-lotharingiaiaink). Gyöngyössy István hozzáfűzte, hogy a román barátsági és kölcsönös segítségnyújtási egyezményt, a már parafált jugoszláv egyezmény megkötése előtt úgy sem írják alá, és „kormányra csodálatának adott hangot a fiatal (jugoszláv) szövetségi köztársasággal szemben.”⁷⁸

Gheorghiu-Dej sem rejtette véka alá a francia ügyvivő előtt a magyar kormányküldöttség látogatása fölötti csalódását. Panaszkodott az – egyébként sikertelennek bizonyuló – nyomásról, amelyet magyar kollégái gyakoroltak rájuk, hogy az „erdélyi magyar katolikus egyháznak” a kulturális egyezményben rögzített kedvező elbánást, a katolikus szervezeteknek pénzügyi támogatást, garanciákat nyújtsanak. Dinnyésre azért neheztelt különösen, mert a magyar kormányfő elszabotálta a magyar–román barátság ünnepélyes kinyilvánítását. Erre a Groza által adott november 26-i díszvacsorán, az egész diplomáciai kar előtti pohárköszöntőben kellett volna sort kerítenie. A meghívottak nagy meglepetésére azonban az utolsó pillanatban ezt Dinnyés visszautasította, az estélyi baráti ömlengések nélkül ért véget. Ezzel szemben csak másnap, a román miniszterelnök szűk körű ebédjén emelkedett Dinnyés szólásra, megerősítve, hogy „végre lemondott mindenfajta területi követelésről”. A magyar miniszterelnök a sajtónak kiadott közleményben mindazonáltal „a területi követelések” elé hozzábiggyesztette a „soviniszta” jelzőt, ami Gheorghiu-Dej felfogása szerint viszont nyitva hagyta az „ésszerű” követelések lehetőségét. Auboyneau mindebből azt szűrte le, hogy „végül is a közös ideológia köntösébe öltöztetett összes megnyilvánulásból sem az egyik, sem a másik oldalon nem marad más, mint a *kölcsönös harag és keserűség*.”⁷⁹

A kapcsolatok a király trónfosztását követő esztendőben fagytak be. 1947. december végén Groza telefonált Sinaiára s kérte Mihály királyt Bukarestbe, aki abban a hiszemben tett eleget ennek, hogy készülő házasságáról fognak szót ejteni. A király elleni akciót megelőzően a szovjetek bizalmi embere⁸⁰, a kommunista államvédelmi hatóság létrehívója, Emil Bodnăraş vette át a Honvédelmi Minisztériumot, a hadsereg feletti ellenőrzést. A királyi palota telefonvonalait elvágatta, az őrséget letartóztatta, a palotát körbefogatta. Groza – Gheorghiu-Dej jelenlétében – pisztollyal a zsebében fenyegette meg az uralkodót, hogy bebörtönöztött fiatal híveit kivégezteti,

⁷⁸ Auboyneau francia ügyvivő a következőképpen kommentálta Gyöngyössy István – számára – meglepő kifakadását: „Szükséges egyáltalán hangsúlyoznom, hogy ezek a nyilvánvalóan magyar sovinizmustól átitatott kijelentések annál jelentősebbek, mert egy kommunistától származnak!” Lásd: 1947. november 28-i bukaresti 1091. sz. táviratát. Idézi: *Anna Fülöp*, 2006, 162–163.

⁷⁹ MAE; *Série Z Europe 1944–1949, Roumanie*, vol. 24. Auboyneau 1947. november 30-i számjeltávirata Bukarestből. Idézi *Anna Fülöp*, 2006, 164.

⁸⁰ Lásd *Murasko–Noskova*, 1999, 401–417. és Pokivailova, Tatiana: Problema controlului asupra informațiilor în contextul politicii represive a Kremlinului și a partidelor comuniste din țările Europei de Est. In: *Anii 1949–1953. – Mecanisme terorii*. Fundația Academia Civică, București, 1999. 418–426.

ha nem mond le a trónról.⁸¹ A román kormányfő 1948. február 3-án Moszkvában dicsekedett el a trónfosztásban, a népköztársaság kikiáltásában szerzett érdemeivel. Sztálin viszont – nagy meglepetésére – Mihályt „nagyon jó királynak” minősítette, állampolgársága meghagyására utasította Grozát, sőt érdeklődött, hogy az általa adott Győzelem Érdemrendet magával vitte-e a száműzetésbe?⁸²

A politikai őrségváltás valójában a királyság megszüntetését megelőzően elkezdődött. Az ellenzék vezetői, Iuliu Maniu, Ion Michalache bíróság elé kerültek, börtönben lelték halálukat. Gheorghiu-Dej pártfőtítká, Emil Bodnăraș honvédelmi, Teohari Georgescu belügyminiszter lett a hatalom valódi letéteményese. Ana Pauker Tătărescu helyére lépett, Vasile Lucát pénzügyminiszternek nevezték ki. Miron Constantinescu⁸³ kezébe került a magyar ügyek intézése.

Groza lelkes kivitelezője a népköztársaság megteremtésének. Amint még szabadabb utat nyitott a proletárdiktatúrának, maradék befolyását is elvesztette. 1945 tavaszán még azt mondta a bukaresti francia képviselőnek, hogy ő „nem Kerenszkij, és a többiek közt nincs Lenin”.⁸⁴ Három évvel később az átmenet véget ért. Ahogy Gyöngyössy István fogalmazott: „Groza köszönő ember lett a Románia nevű vendégfogadóban”.⁸⁵ 1952-ig névlegesen miniszterelnök, de szinte teljesen súlytalaná vált. A bukaresti ideiglenes ügyvivő a magyar–román viszonyra nézve is levonta a miniszterelnök szerepváltozásának következményeit. Amikor elhencegett a Sztálinnal folytatott beszélgetéséről, melyben szóba kerültek a magyarok is, az ügyvivő úgy vélte: „talán nem egészen alaptalanul vetődhet fel az a következtetés, hogy Groza az illetékes szovjet tényezők előtt Románia demokratikus fejlődésének jelentőségét talán éppen Magyarországgal szembeállítva igyekezett kiemelni.”⁸⁶ Ez a *versenyszellem*⁸⁷ jellemezte a román politikusokat Magyarországgal szemben a következő évtizedben. Szovjetbarátságban túllícitáltak a magyarokat, éreztették velük, hogy Moszkva bizalmát igazán ők bírják, féltékenyen örködtek előnyük megtartásán. S valóban, Moszkvából nézve a román átállás pillanatától (1944. augusztus 23.) a Szovjetunió Kommunista Pártja XXII. kongresszusáig (1961. október) Magyarországhoz képest Románia futott a belső körön. Szovjet részről a román–magyar vitákban visszatérően Gheorghiu-Dejnek adtak igazat.

⁸¹ Lásd az 1. sz. iratot, és Fülöp Mihály: A királyi Románia és Erdély, 1944–47. In: *História*, Budapest, 1994/1, 24–29.

⁸² Pokivailova, Tatiana: *Tratativele româno-sovietice (februarie 1948) și reacția Kremlinului la abdicarea regelui Mihai I.* In: *Anul 1948 – instituționalizarea comunismului*. Fundația Academia Civică, București, 1998. 156–157.

⁸³ Az Aradon született, magyarul tudó értelmiségi, Miron Constantinescu később is foglalkozott a „magyarkérdéssel” (legközelebb 1956 kora őszén), utoljára, a hetvenes években a Magyar és a Német Nemzetiségi Dolgozók Tanácsait felügyelte.

⁸⁴ Sarret 1945. március 26-i, 159. sz. távirata. Idézi: *Anna Fülöp*, 2006. 57.

⁸⁵ Interjú Gyöngyössy Istvánnal. Készítette Fülöp Mihály, 1975. október 13-án.

⁸⁶ Lásd a 4. sz. iratunkban.

⁸⁷ A románok „más módszerekkel, mint Magyarország, előreszaladnak a szocializmus építése terén...” – írta Vas-Zoltán Péter külügyminisztériumi titká, egy 1949. június 27-i átiratában. Lásd a 30. sz. irat jegyzetét.

2. 1. Magyar vagyon a román állam kezén

Az 1948-as esztendő nem hozott fordulatot az ún. CASBI⁸⁸-kérdésben. Az egymást követő magyar kormányok az 1945. február 10-es CASBI-törvénnyel állami vagyonzár alá helyezték (valójában államosított) magyar vagyonokat próbálták visszaszerezni.⁸⁹ Az 1947. október 13-án megjelent CASBI-törvény magyar szempontból hátrányos volt ugyan – de (legalább elvben) lehetőség nyílt a kérdés jogi rendezésére. A román hatóságok húzták-halasztották a CASBI-gondnokság alatt álló magyar vállalatok állami vagyonzár alóli feloldását.

1948. február 3-án jelentették meg a pénzügyintézetek kényszerfúzióját, illetve felszámolását elrendelő törvényt. Ez magyar érdekeltségeket is érintett. A kérdés rendezésére Kemény György pénzügyminisztériumi államtitkár, és Tauszk György, a Gazdasági Főtanács előadója április 14-én *ideiglenes megállapodást* kötött a román kormány megbízottaival. A kényszerfelszámolást feloldották a brassói Általános Hitelbanknál, kolozsvári, nagyváradi, marosvásárhelyi és szatmárnémeti fiókja tovább működött.⁹⁰ A kolozsvári székhelyű Erdélyi Leszámitoló és Pénzváltó Bankba olvadt be a többi, kisebb magyar pénzügyintézet. A kolozsvári bank – akkori szóhasználattal – visszleszámitolás hitelt nem élvezett, és fiókjai sem lehettek, tehát a normális banki működést éppen csak fenn lehetett tartani. A román hatóságok felszámolták azokat a pénzügyintézeteket, amelyekben a megállapodás idején 50 százaléknál kisebb volt a magyar állam tulajdonosi aránya. A magyar bankokra a végső csapást az augusztus 13-i 197. sz. törvény jelentette, mely feloszlatta az összes magánpénzügyintézetet, köztük a még addig megmaradt magyar érdekeltségeket. (A megszüntetett 24 erdélyi bank közül 8 volt magyar.) Ezentúl a pénzügyintézetek intézése állami monopólium lett. A törvény megjelentetésével ismét *kész helyzet elé* állították a magyar felet, ugyanis Vasile Luca még július 2-án is azt közölte Széll Jenővel, hogy a magánbankokat nem akarják államosítani, hanem egyszerűen nem kapnak majd visszleszámitolás-hitelt és „meg fognak fulladni”.⁹¹

Magyarországon április 29-én államosították a nagyvállalatokat. A budapesti kormány a romániai érdekeltségeket a „magyar dolgozók vagyonának” minősítette, hogy megmentsék a népi demokráciákban előkészületben lévő államosításoktól, mivel jól tudták, az gyakorlatilag vagyonelkobzást jelent. Ennek ellenére a június 11-i romániai államosítás⁹² a magyar javakra is vonatkozott. A törvény ugyan lehetővé tette a volt tulajdonosok kártalanítását, csakhogy azt a

⁸⁸ Casă pentru Administrarea și Supravegherea Bunurilor Inamice. Az Ellenséges Javakat Kezelő és Felügyelő Pénztár. Lásd: Vincze, 2000.

⁸⁹ A CASBI zárta a magyarországi jogi és természetes személyek érdekeltségeit (203 kereskedelmi és iparvállalatot), ingó és ingatlan javait, a magyar állam, illetve hatóságai, valamint magyarországi közalapítványok Észak-Erdélyben lévő vagyonát, az 1940–44 közt Magyarországra költözött magánszemélyek (1944 őszén 14 ezer közalkalmazott menekült) észak-erdélyi vagyonát. Iklódi Dezső, a bukaresti magyar külképviselet tanácsosa és a CASBI-kérdés egyik fő szakértője 1945 augusztusában úgy becsülte, hogy a zár alá vett összes magyar vagyon értéke „óvatos becslés szerint is megközelíti jóvátételi kötelezettségünk teljes összegét”, a 300 millió dollárt (200 a Szovjetuniónak, 70 Jugoszláviának, 30 millió Csehszlovákiának). Más korabeli szakértők „csak” 200 millió dollárra becsülték a zárt vagyont – ami megegyezik a Szovjetunióknak fizetendő magyar jóvátétel összegével. Bővebben lásd: Vincze, 2000, 25–27.

⁹⁰ A megállapodást közli Vincze, 2000, 365–375.

⁹¹ MOL, külügyminisztériumi TŰK-iratok, Románia, XIX-J-1-j, 20. doboz, 23/d tétel, 466/pol/res.

⁹² Lásd a 9. sz. iratot.

vállalat tiszta nyereségéből kellett fedezni. A kártalanítás összegéből pedig levonták a vállalatok évek óta felhalmozódott adósságait, a nem megfelelő vezetés miatt keletkezett veszteségeket. Nem fizettek senkinek sem kártérítést, az államosított vállalatok deficitjének nagyságára hivatkozva. Ebben szerepet játszott az is, hogy a készterméket a rögzített hatósági áron értékesítették, míg a nyersanyagot kénytelenek voltak feketepiacon beszerezni, a hivatalos ár többszöröséért.⁹³ Mivel az esetleges kártérítést mindenképp el akarták kerülni, a román hatóságok mindent megtettek azért, hogy minél nagyobb adósságot mutassanak ki. Ennek a politikának az lett az eredménye, hogy az államosított vállalatok deficitjének nagyságára hivatkozva tulajdonképpen nem fizettek senkinek sem kártérítést.

A magyar pártvezetés kezdettől fogva ragaszkodott a kártérítéshez – akár még *kompromisszum* árán is. Az MDP Külügyi Bizottságában július 6-án úgy határoztak, hogy a Pénzügyminisztérium becsülje fel romániai követelésünk pénzértékét, és dolgozzon ki egy hozzávetőlegesen tízéves törlesztési tervet: „Legyen benne javaslatunkban, hogy a törlesztés történhet áruban, melynek megjelölése későbbi megállapodás tárgya legyen. Nem helyezkedhetünk merev, jogi álláspontra, mert megegyezést itt csak baráti alapon lehet létrehozni.”⁹⁴ A Külügyminisztérium jegyzékkel fordult a román követséghez, és azon keresztül kérte a Groza-kormányt, hogy tegyen javaslatot az államosítás folytán Magyarországot ért kár *megettérítésére* vonatkozólag. Erre a jegyzékre azonban még csak válasz sem érkezett. Amikor ennek a jegyzéknek egy másolatát Széll Jenő követ július 2-án átadta Vasile Lucának, és ismertette kormánya elvárását, miszerint a magyar érdekeltségeket ne kezeljék ugyanazzal a mértékkel, mint az „imperialista tőkeérdekeltségeket”, a pénzügyminiszter azzal válaszolt, hogy nem tehetek kivételt román és idegen tőkeérdekeltség között,⁹⁵ majd hozzátette: kártalanításról csak a törvény szabta keretek között lehet szó.

A magyar kormány – bár a kilátások igazán nem voltak biztatóak – továbbra sem hagyott fel azzal a szándékával, hogy az államosítások után valamilyen kártérítést kapjon a román kormánytól. 1948 nyarán létrehozták a IV. magyar–román vegyes szakbizottságot a vitás kérdések letárgyalására. Az ott folyó tárgyalások eredményeként szeptember 21-én Bukarestben újabb CASBI-egyezményt írtak alá.⁹⁶ Ennek *bizalmas kiegészítő jegyzőkönyvében* a magyar fél lemondott azokról a javakról, amelyeket a Román Kommunista Párt és tömegszervezetei 1945-től „megszerezték” maguknak, valamint a magyar jogi személyek Romániában lévő ingóságainak visszaszolgáltatásáról. Cserébe a román kormány képviselője lemondott az úgynevezett zsidóvagyonról, vagyis az Észak-Erdélyből deportált magyar zsidók Magyarországra került javairól, addig ugyanis Bukarest magának vindikálta ezt.

⁹³ Lásd a budapesti székhelyű Hungária Rt. nagybányai vállalatának, az Ólom- és Cinkbánya Rt.-nek az esetét. MOL, a Hungária Vegyi és Kohóművek Rt. titkárságának anyaga, Z 560 fond, 22. csomó, 193. tétel, a részvénytársaság igazgatóságának 1947. június 2-i átirata a Pesti Magyar Kereskedelmi Banknak.

⁹⁴ MOL, az MDP Külügyi Bizottsága anyaga, Szebenyi Endre iratai M-KS 276. fond, 80/1. ó. e. (Egy ilyen egyezmény megkötésére a Csehszlovákia és Bulgária közötti hasonló megállapodás szolgálhatott volna precedensül.)

⁹⁵ Még az áprilisi tárgyalásokon Luca tett egy olyan ígéretet – melyet az ideiglenes megállapodásban is rögzítettek –, miszerint „a román kormány Magyarország érdekeit mint baráti állam fogja figyelembe venni, és esetleg előzetesen letárgyalni”, de ezt sem tartotta be – csakúgy, mint számtalan korábbi ígéretét. Vincze, 2000. 73.

⁹⁶ Lásd a 12. sz. iratot.

A bizalmas záradékban foglalt megállapodás román szemszögből roppant előnyös volt, ugyanis a magyarországi jogi személyek Romániában maradt ingóságainak értéke lényegesen meghaladta a Bukarest által igényelt ún. zsidóvagyonét. Ennek ellenére Vasile Luca pénzügyminiszter két hónappal később kifogást emelt a bizalmas, kiegészítő jegyzőkönyvvel szemben, és kilátásba helyezte az egyezmény végrehajtásának felfüggesztését.⁹⁷ Ez újabb vitákat eredményezett a két párt vezetői között.

2. 2. A magyar tanügyi autonómia felszámolása

A Groza-kormány vitathatatlan érdeme – a *de jure* nem létező, *de facto* működő – tanügyi autonómia létrehozása, valamint az önálló állami magyar egyetem felállítása.⁹⁸ A röpke ideig élvezhető tanügyi szabadságot az új alkotmány megjelenése után négy hónappal szüntették meg. Az 1948. április 13-i alaptörvény kilátásba helyezte a felekezeti iskolák államosítását,⁹⁹ ami az 1948. augusztus 3-i 175. számú „tanügyi reform”-törvénnyel valósult meg.

A jogszabály megszüntette az egyházi kézben lévő – olykor három-négyszáz éves –, elemi és középiskolákat. A három római katolikus egyházmegyének 468; a két református egyházkerületnek 531; az unitárius egyháznak 34; a magyar evangélikus egyháznak 8 oktatási intézményét államosították. A magyar felekezeti iskolák jelentőségét mutatja az is, miszerint az 1947/48-as tanévben az összes magyar tannyelvű elemi iskolák diákjainak 45%-a; a főgimnáziumok tanulóinak 75%-a; a tanító és óvónőképzők tanulóinak pedig 56% járt az egyházak vagy különböző rendek tulajdonában lévő intézménybe.¹⁰⁰

A törvény számolta fel az addig épp, hogy csak megtűrt magyar oktatási autonómiát. Szeptember 1-jén szűntek meg az önálló magyar tankerületek,¹⁰¹ a magyar tanfelügyelők száma egyre csökkent. A magyar gyerekeknek – hároméves átmenet után, 1948-tól ismét kötelezővé tették az elemi első osztálytól a román nyelv – és a hatvanas évek elejéig a IV. osztálytól az orosz – tanulását. Az 1948-as tanügyi reform a román iskolarendszer hagyományos állami, túlközpontosított jellegét erősítette.

Az október 26-i oktatási miniszteri rendelet szovjet mintára a tudományegyetemről leválasztott orvosi karokból önálló egyetemeket hozott létre. A Bolyai Tudományegyetem orvosi kara marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Intézeté alakult¹⁰². A magyar egyetemek vezetősegeinek ellenállása miatt meghiúsult a közoktatásügyi minisztérium terve a Bolyai Tudo-

⁹⁷ Luca arra hivatkozott, hogy a zsidóvagyonok miatt „a helybeli zsidó szervezet” – Demokrata Zsidó Népközösség bukaresti szervezete – „nagy tüzet csinált”, panaszával elment egészen a bukaresti szovjet nagykövetségig. Inkább úgy tűnik, a Politikai Bizottság néhány tagjának (Chişinevschi, Bodnăraş, Pauker) kifogása miatt kellett visszatáncolni az egyezménytől. Lásd a 21. sz. iratot.

⁹⁸ *Lázok-Vincze*, 1995, 1998.

⁹⁹ A 27. paragrafus leszögezi: „Egyetlen vallásfelekezet, vallásos társulat vagy közösség sem nyithat vagy tarthat fenn általános jellegű tanintézetet, csak a vallásgyakorlat személyzetét kiképző különleges iskolákat; ezek állami ellenőrzés alatt állnak.” *A Román Népköztársaság alkotmánya*. Budapest, 1949. Szikra-kiadás, 10–11.

¹⁰⁰ *Vincze*, 1997, (3–4. sz.) 377.

¹⁰¹ Ez sokak elégedetlenségét válthatta ki, legalábbis erre utal Széll követ a jelentésében: „támadja a reakció a közoktatásügyi reformot azért is, mert mint ők mondják, megszünteti az erdélyi magyar közoktatás függetlenségét.” Lásd a 12. sz. iratot.

¹⁰² Institutul medico-farmaceutic, cu limba de predare maghiară din Tg. Mureş – rövidítve: IMF.

mányegyetemen a közgazdászképzés megszüntetésére¹⁰³, valamint Marosvásárhelyen a gyógyszerészkar engedélyezésének megtagadására. Rákosi közbenjárása ellenére közel egy évig húzódtott Marosvásárhelyen a doktorifokozat-adási jog megszerzése.¹⁰⁴

A Bolyai Tudományegyetemen a pedagógiai, pszichológiai, filozófiai, bölcsészettudományi (magyar nyelv, irodalom, néprajz); a természettudományi, a matematikai és fizikai; a vegyészeti; és a közgazdaság-, jog- és közigazgatás-tudományi kar működött. Az 1950/51-es tanévben 1418 hallgató tanult az egyetemen. 1950-ben megszüntették a pedagógiai és pszichológiai, valamint a filozófiai kart.

1947 őszén az 1940-től a Ferenc József Tudományegyetemen oktató professzorok közül néhányat (György Lajos irodalomtörténészt, Balogh Ernő geológust, Boga Lajos zoológust) politikai okok miatt *nyugdíjaztak*. Egy évvel később, a Kolozsváron lévő magyar állampolgárságú vendégtanárok nagy többségének nem újították meg a szerződését (ekkor távozott egyebek mellett Buza László nemzetközi jogász, Fényes Imre fizika-, Borbély Sámuel matematika- és Rajty Tivadar közgazdászprofesszor). Az utolsó magyarországi oktató, Entz Géza 1950-ben *kénytelen volt visszamenni* Budapestre a Szamos partjáról. A távozók helyébe kolozsvári középiskolai tanárokat, megbízható pártkádereket és akkor végzett hallgatókat vettek fel. A romániai magyar társadalomnak – ekkor még meglévő – aránylag gazdag értelmiségi-szellemi tartalmakát mutatja az a tény is, hogy a középiskolai tanárokból egyetemi oktatókká kinevezettek legnagyobb része az elkövetkező években/évtizedekben megállta a helyét, és komoly tudományos tevékenységet mutatott fel, mint például Bodor András történész, Márton Gyula nyelvész és mások.

Az ötvenes évek elején Marosvásárhelyen még maradt öt orvosprofesszor, de 1953-ban háromnak haza kellett mennie, mert nekik sem voltak hajlandók meghosszabbítani a szerződését.¹⁰⁵ Vendég Vince és Miskolczy Dezső esete meglehetősen különösnek mondható. Mindkettőjüket visszahívták 1954-ben Magyarországra, de a román illetékesek még nem akarták elengedni őket – végül valami oknál fogva mégis maradtak Marosvásárhelyen.¹⁰⁶ Miskolczy 1964 őszén repatriált, míg Vendég Vince Marosvásárhelyen hunyt el.

1948 októberében hozták létre Kolozsváron a Magyar Művészeti Intézetet (főiskolát), mely zenei, színművészeti és képzőművészeti karokból állt. 1950 őszén egyesítették a magyar és román művészképzést: megalakították a kolozsvári magyar–román tagozatos Ion Andreescu Képzőművészeti, Gheorghe Dima Zeneművészeti, és a később a Magyar Autonóm Tartomány székvárosába, Marosvásárhelyre áthelyezett Szentgyörgyi István Színművészeti Intézetet.

¹⁰³ A „folyamatos átszervezés” jegyében 1951 őszén a Babeş és a Bolyai Tudományegyetemek jogi karait, valamint a Bolyai közgazdaságtudományi karát külön főiskolává egyesítették, Kolozsvári Jog- és Közgazdaságtudományi Főiskola néven. Az intézmény két év múlva megszűnt, a leválasztott fakultások visszakerültek a korábbi helyükre.

¹⁰⁴ Lásd a 14., 18., 22. és 23. sz. iratokat.

¹⁰⁵ Lásd az 59. és 69. sz. iratokat. A Magyar Autonóm Tartomány pártbizottságának első titkára, Csopor Lajos 1953-ban eleve kifogásolta, hogy magyar állampolgárságú tanárok oktathatnak. Lásd Bottoni, Stefano: A sztálini „kis Magyarország” megalakítása, 1952. In: *Autonóm magyarok? Székelyföld változása az „ötvenes években”*. (Tanulmányok.) Csíkszereda, 2005. Pro-Print Könyvkiadó, 338–339. (Továbbiakban: *Bottoni*, 2005.)

¹⁰⁶ Lásd a 71. sz. iratot. Obál Ferenc szerint azért maradhattak, mert Vendég Vince a „liszenkóizmus” hívévé vált, ezért ideológiai okokból volt rá szükség, míg Miskolczy Románia legjobb idegsebészeként egyszerűen nélkülözhetetlen volt.

A Magyar Művészeti Intézettel egy időben született a Mezőgazdasági Intézet magyar tagozata is, ami közel egy évtized után a Bolyai Tudományegyetemmel együtt szűnt meg. Még magyar előadásokat hallgathattak a kolozsvári Mechanikai Intézet – később műegyetem – diákjai is. Először ebben az intézetben szüntették meg, 1954-ben, a magyar nyelvű oktatást.¹⁰⁷

2. 3. Az egyházak megtörésének kísérlete

Az új alkotmány megjelenésének pillanatában, 1948 tavaszán nyilvánvalóvá vált, hogy a kommunista hatalom a felekezeti oktatás felszámolására készül. Márton Áron gyulafehérvári római katolikus püspök kezdeményezésére a római és görög katolikus egyházfők memorandumot küldtek a kultuszminiszternek, melyben kérték a felekezeti oktatás további fenntartását. Takács Lajos nemzetiségügyi államtitkár¹⁰⁸ úgy vélte, hogy ezzel „Márton Áron úgyszólván kivonta a véres kardot és minden rendelkezésére álló eszközzel támadásba ment át.”¹⁰⁹

Ezzel szemben a protestáns egyházak püspökei teljes egészében elismerték az államnak azt a jogát, hogy az oktatásügy minden fokozatát egyedül vegye kezébe. A református egyházvezetés illúzióit, téves helyzetfelismerését mutatja: lojalitásukért cserébe kérték, hogy egyházuk tovább gyakorolhassa ellenőrzését és befolyását öt kollégium felett (Kolozsvár, Nagyenyed, Székelyudvarhely, Sepsiszentgyörgy, Zsibó). Takács Széll Jenő bukaresti követnek kijelentette, hogy az előbbi elképzelésnek: „nem is lesz akadálya olyan formában, hogy a presbitériumok demokratikus tagjait, vagy a lojálisan viselkedő református lelképásztort be fogják venni az iskolaszékekbe.”¹¹⁰ Ezekből az ígéretekben nem váltottak be semmit. Sőt, május végén – a Református Teológia igazgatótanácsának tiltakozása ellenére – nyugdíjba küldtek négy nagytekintélyű professzort: Tavasz Sándort, Gönczy Lajost, id. Nagy Gézát és Imre Sándort. Az augusztus 3-i tanügyi reform számolta fel az iskolaszékeket.

A Groza-kormány 1948. július 17-én egyoldalúan mondta fel a Vatikánnal 1927-ben kötött Konkordátumot.¹¹¹ Bukarest külső – nyugati – kapcsolatai miatt tartotta gyanúsnak a római és görög katolikus egyházat. Az oktatási törvényt másnap, augusztus 4-én követte a 177. sz. kultusztörvény. Rendelkezése szerint legalább 750 000 hívő szükséges egy egyházmegye fenntartásához. Az ennél kevesebb hívővel rendelkező unitárius, a magyar zsinat-presbiteri evangélikus és a szász ágostai evangélikus egyházzal kivételt tettek. Következésképpen Erdélyben egyes-egyedül a gyulafehérvári püspökséget ismerték el, a temesvárit, nagyváradit, szatmárit csak esperesi kerületeknek tekintették, a püspököket pedig nyugdíjazták. Az érintettek ezt nem voltak hajlandóak tudomásul venni, hiszen őket csak a pápa küldhette volna nyugdíjba, ezért *nyíltan megtagadták az engedelmességet* Bukarestnek.

A törvény mindegyik egyháznak csak egy papnevelő intézetet engedélyezett: emiatt a római katolikusok egyedül a gyulafehérvári szemináriumot tarthatták meg, a temesvári, nagyváradit, szatmárnémeti, valamint a bukaresti és jászvásári (iași-i) papnevelőket be kellett zárni. No-

¹⁰⁷ A bukaresti magyar nagykövetség és a kolozsvári Útlevelehivatal diplomatái erről nem jelentettek, mint ahogy arról sem, hogy 1955-ben szüneteltették a Mezőgazdasági Intézet magyar tagozatán a felvételt.

¹⁰⁸ A korabeli köznyelv alminiszternek fordította, mivel annak szerették volna látni.

¹⁰⁹ Lásd a 7. sz. iratot.

¹¹⁰ Lásd a 7. sz. iratot.

¹¹¹ Lásd a 10. sz. iratot.

vember 15-én a hatóságok egyesítették a református és az unitárius teológiát: Kolozsvárott megalakult az Egyetemi Fokú Egységes Protestáns Teológiai Intézet. Bukarest a lelkészképzés állami ellenőrzését akarta ezzel hatékonyabbá tenni. Az állam elkobozta a vallásoktatást szolgáló épületeket; tanári és kántorlakásokat, internátusokat, az 1921-es földreform alkalmával meghagyott birtokokat. A lelkészek ettől kezdve állami fizetést kaptak, az egyházak költségvetését, kiadásaikat az állam szabta meg. A neoprotestáns (methodisták, baptisták) kisegyházak ezért sem fogadták el az állami fizetést.

Az állam felülvizsgáló és ellenőrző jogát – az 1949 februárjában megjelent működési szabályzata értelmében – a Vallásügyi Minisztérium gyakorolta. Ellenőrizte a teológiai oktatást, az országban és külföldön lévő kultuszok közötti kapcsolatokat. Jóváhagyta az új gyülekezetek alakítását, az új állások létesítését. A rendelkezések végrehajtásáról a megyei „inspektorátusok” gondoskodtak. Az egyházak kiszolgáltatottságának mértékét mutatta az 1950. július 11-i 153. sz. belügyminiszteri rendelet. Kötelezővé tette az egyházközségeknek, plébániáknak az 1850–1950 közötti anyakönyvi nyilvántartásaik *beszolgáltatását*.¹¹² A pásztorleveleket és körleveleket a vallásügyi miniszter (illetve államtitkár) engedélyezte. Márton Áron nem volt hajlandó ennek alávetni magát.

1948. március 2-án jelent meg 62. sz. törvény, mely elrendelte, hogy a vallásfelekezetek három hónapon belül mutassák be az új statútumaikat. A reformátusok és unitáriusok ezeket rögtön el is készítették. Lojalitásuk¹¹³ következtében kevesebb konfliktusuk támadt az állammal. Az egyházüldözés a protestáns lelkészeket 1948–1954 között nagyrészt megkímélte, különösen az 1956-os magyar forradalmat követő megtorláshoz képest. Kivétel az 1952-es eszterdó: tizenkét református lelkészt és egy teológiai professzort hurcoltak el – bírósági ítélet nélkül a Duna–Fekete-tenger-csatornánál kényszermunkára.¹¹⁴ Márton Áron viszont megtagadta, hogy a Kultuszminisztérium elvárásának megfelelően alakítsa át egyháza statútumát.

*A román kommunista vezetésnek egyetlen igazán komoly ellenfele maradt, a római katolikus egyház.*¹¹⁵ A támadás ellene 1949 nyarán indult meg. Június 12-én Márton Áron még részt vehetett a hagyományos csiksomlyói búcsún,¹¹⁶ de öt héttel később lefogták. 1950 júliusában Pacha Ágoston temesvári, majd 1952 márciusában Scheffert János szatmárnémeti püspök követte a börtönbe¹¹⁷. 1949 nyara és 1951 nyara között egymás után tartóztatták le a Márton Áron

¹¹² Lásd Vincze, 2003, 146.

¹¹³ Paradox módon a kommunista párt befolyásolási lehetőségét növelte a református egyház demokratikus, presbitériumi felépítése. A négyévenként megrendezésre kerülő egyházmegyei választásokon ugyanis a megyei pártszervek (az MNSZ felosztásáig a szövetség megyei végrehajtó bizottságaival karöltve) igyekeztek elérni, hogy a párthoz lojális személyek kerüljenek kulcspozíciókba (főgondnok, főjegyző, egyházmegyei tanácsosok stb.). A helyi választásokon nyomással érték el, hogy a „népi demokráciához hű” személyeket válasszák meg presbitereknek.

¹¹⁴ Vincze Gábor: *Illúziók és csalódások. Fejezetek a romániai magyarság második világháború utáni történetéből*. Csikszereada, 1999. Státus Könyvkiadó, 314. (Továbbiakban Vincze, 1999.)

¹¹⁵ Ahogy egy bukaresti magyar követségi jelentés megfogalmazta: „Romániában a különböző egyházak közül egyedül a katolikus egyház az, mely a népköztársasággal szemben harcos ellenzéki álláspontot foglalt el.” Lásd a 32. sz. iratot.

¹¹⁶ Lásd a 27. sz. iratot. (Ez volt az utolsó eset 1989-ig, hogy megtarthatták a búcsúsok a körmenetet.)

¹¹⁷ Kálló Iván 1950. március 16-án azt jelentette, hogy előző nap a követségi fogadáson megjelent Luca, aki Kaftaradze szovjet nagykövet, Chişinevschi, és Pauker jelenlétében azzal dicsekedett, hogy „Romániában jelenleg egy katolikus püspök se nincs [*sic!*] szabadlábon...” MOL, a Külügyminisztérium adminisztratív iratai, XIX-J-1-k, 32. doboz, 22/d tétel, 60/950. szig. biz. sz.

által kinevezett „titkos” püspököket, ordináriusokat, a temesvári egyházmegye espereseit.¹¹⁸ Börtönben lelte halálát: Bogdánffy Szilárd, Sándor Imre és Boga Alajos ordináriusok, Scheffler János püspök, P. Boros Fortunát ferences rendfőnök. 1951. július 30-tól augusztus 7-ig tartott Márton Áron, Kurkó Gyárfás, Venczel József, Teleki Ádám, Lakatos István, Szász Pál, Korparich Ede, Bodor Bertalan „hazaárulási” pere. Szeptember 10–17. között Bukarestben rendezték meg a „nagy vatikáni kémpert”. Pacha Ágostont 18 évre és kinevezett utódát, Boros Béla titkos ordináriust életfogytiglani kényszermunkára ítélték. Az 1949 és 1955 között elhurcolt szeminaristák, világi papok, szerzetesek, püspökök száma megközelítette a százat.¹¹⁹

A tömeges perek, letartóztatások a katolikus klérus, a hívek megfélemlítését szolgálták. Az államtól független intézmény, az egyház szétverésére, lefejezésére törekedtek. A katolikus egyház „államosítását”, Rómától való elszakítását¹²⁰ két módon kísérelték meg. Korbáccsal és mézesmazdaggal próbálták a plébánosokat a papi „békemozgalomba”¹²¹ terelni. 1950. április 27-én alakította meg Ágotha Endre nyáradselyei plébános Marosvásárhelyen a Katolikus Akcióbizottságot.¹²²

A másik kísérlet a Római Katolikus Státus *átjátszása* volt a kommunista hatalommal való együttműködést vállaló csoport kezébe. Ennek volt vezetője Adorján Károly gyulafehérvári kanonok, káptalani helynök, aki magához akarta ragadni az egyház irányítását az 1929-es konkordátum óta működő autonóm intézmény, az Egyházmegyei Tanács (Státus) segítségével. Márton Áron a letartóztatása előtt körlevélben függesztette fel a Státust. Ezzel dacolva, Adorján 1950 nyarán létrehozta a Katolikus Státus Időközi Bizottságát. A bizottság az államhatalommal együttműködve a Vatikánnal szembenálló „nemzeti” egyház megszervezésével a „katolikus

¹¹⁸ A pápa 1948. június 29-i „Nominatio substitutorum” kezdetű szentszéki rendelkezésével arra utasította a népi demokráciákban élő, joghatóságuk gyakorlásában akadályozott püspökeket, hogy nevezzenek ki két helyettes (ordinárius substitutus) maguk helyett. A megyéspüspök felfüggesztése, letartóztatása, száműzetése esetén átvették az egyházmegye kormányzását A főpásztor akadályoztatása esetén az első helyettes lépett a helyébe, megnevezve utódát. Kinevezéséről értesítették a Vatikánt. A romániai katolikus egyházfők több utódot jelöltek meg.

¹¹⁹ Vincze, 1999, 316.

¹²⁰ Vasile Luca – a korábban hivatkozott 1950. március 16-i követségi jelentés szerint – azt is közölte, hogy „a közeljövőben megvalósítják azt, hogy a katolikus egyház le legyen választva, illetve függetleníve legyen a Vatikántól. Anyagilag és szellemileg is. A lelkiekkel nem törődnek...” MOL, a Külügyminisztérium adminisztratív iratai, XIX-J-1-k, 32. doboz, 22/d tétel, 60/950. szig. biz. sz.

¹²¹ A lelkészek egy részét a Securitate kényszerrel hurcolta Marosvásárhelyre. A kiadott „békefelhívásban” (melyet 39 lelkész, és 63 laikus írt alá) felszólították a „békét akaró” katolikus lelkészeket és híveket, hogy írják alá a Béke Hívei Világkongresszusa Állandó Bizottságának felhívását. A korabeli lapok szerint ezután a katolikus papok „tömegesen csatlakoznak” az értekezlet határozatához, valójában a lelkészeknek egy töredéke vett részt a kommunista párt által irányított mozgalomban. A „békeívet” az értekezlet után a Securitate emberei alá akarták íratni a papsággal, azonban a legtöbb helyen ezt megtagadták, ellenállva a zsarolásnak, fenyegetőzésnek. A Katolikus Akcióbizottság által év közben kiadott brosúrában szereplő, a felhíváshoz csatlakozó személyek névsora hamisítvány, sokan nem is tudták, hogy fölkerültek a listára. Lásd Tempfli Imre: *Sárból és napsugárból. Pakocs Károly püspöki helynök élete és kora 1892–1966*. Budapest, 2002. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 219–231. A „béke-mozgalom” eredete a Békeaktivisták Világkonferenciájának Állandó Tanácsa 1950. március 15–19. között Stockholmban tartott konferenciájára vezethető vissza. A tanács aláírásgyűjtést indított „a világbéke” érdekében – a világméretű kampány azonban a Kreml manipulációja volt.

¹²² MOL, a Külügyminisztérium adminisztratív iratai, XIX-J-1-k, 32. doboz, 22/d tétel, 60/950. szig. biz. sz.

klerikális reakció ellen” harcolt.¹²³ A terv mindazonáltal dugába dőlt. A papság többsége nem tántorodott el. *Az erdélyi katolikus egyházat mégsem sikerült megtörni.* Márton Áront 1955. február 2-án engedték ki a börtönből¹²⁴. Amint Gyulafehérvárra érkezett, mindaz szétfoszlott, amit a bukaresti Egyházügyi Hivatal, a Securitate és a pártszervek addig elértek. A püspök körlevélben szüntette meg a Katolikus Státust, a békepapi mozgalom összeomlott. Az egyház-üldözés még 1956 márciusában is folytatódott Kolozsvárott: az ún. „jurisdikciós” perben tizenegy papot és szerzetest ítélték el.¹²⁵

2. 4. A Magyar Népi Szövetség utolsó kongresszusa és a Román Munkáspárt nemzetiségi határozata

A Magyar Népi Szövetség nemcsak a magyar intézmények felszámolásából vette ki részét, hanem a „nacionalizmus”, a „vatikáni reakció”, a „titoista elhajlás”, a „kulákok” elleni kampányból is. A szövetség központját az év elején Kolozsvárról Bukarestbe helyezték. Ide hívták 1948. január 15-re a Központi Intézőbizottság tagjait, és a kétnapos ülés határozatában kijelentették: a szövetség egyetért azzal a tervvel, hogy a kulturális osztályait „az ideológiai harc eszközévé alakítsák át a népi demokrácia megerősítése érdekében”.¹²⁶ Az MNSZ csupán – a kommunista párt által meghatározott – „országos feladatok” végrehajtásával foglalkozott.¹²⁷ A „titoista elhajlás” elleni harcot a július 9–11. között Kolozsváron tartott országos értekezleten vitatták meg. Ugyanekkor ítélték el a római katolikus egyházat, „az imperializmus zsoldjába szegődött” Márton Áron püspököt is. Tíz nappal később, július 23-án Csíkszeredában összeült a „százas” intézőbizottság az önkritika és a *belső tisztogatás* jegyében.

A negyedik országos gyűlést (kongresszust) 1948 decemberében hívták össze Kolozsvárra. Az MNSZ célja: „a nemzetiségi kérdés marx–lenini–sztálini szellemben való teljes megoldását jelentő szocializmus építése” lett. A *Világosság* 1949. február 6-i megfogalmazásában – a szövetség „transzmissziós szíj a Román Munkáspárt és a párton kívüli magyar dolgozó tömegek között.” A magyar kisebbség problémáiról már szó sem esett. Vasile Luca tagadta a kisebbségi sérelmek meglétét, azokat „a magyar burzsoázia saját sérelmeinek” tartotta. Széll Jenő bukaresti magyar követ viszont úgy látta, hogy „az erdélyi magyar tömegek szerint még nagy számban vannak [...] megoldásra váró, sajátos nemzetiségi problémák”.¹²⁸

¹²³ 1948. július 18-án Szatmárnémetiben Takács Lajos nemzetiségügyi államtitkár az MNSZ székházában tartott gyűlésen jelentette ki: „Lehetőséget adunk [arra], hogy a római katolikus egyház nemzeti egyházzá alakuljon és ne legyen kénytelen a külföldi irányításra hallgatni”.

¹²⁴ Groza magának tulajdonította a kiengedését. Lásd a 80. sz. iratot.

¹²⁵ A még 1954 nyaratól kezdődő letartóztatások oka az volt, hogy az ún. Adorján-vonallal szembenálló – és még szabadlábán lévő – titkos ordinárius (Fuchs Gábor), valamint a plébánosok egy része megpróbálta megakadályozni, hogy az általuk törvénytelennek tekintett egyházi vezetés a papok nagyobb részére kiterjeszthesse befolyását.

¹²⁶ *Világosság*, 1948. január 17.

¹²⁷ A moldvai magyar iskolákat csak amiatt hozhatták létre, illetve azért szervezkedhetett az MNSZ a csángó lakta vidéken, mert az RMP taktikai érdekeinek pillanatnyilag az megfelelt. Bővebben lásd: *Aszsimiláció vagy kivándorlás? Források a moldvai magyar etnikai csoport, a csángók modern kori történelmének tanulmányozásához (1860–1989)* (Válogatta, sajtó alá rendezte, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Vincze Gábor.) Budapest, 2004. Erdélyi Múzeum-Egyesület–Teleki László Alapítvány, 42–44. A csángó iskolákról lásd a 39., 50., 51. sz. iratokat.

¹²⁸ A Magyar Népi Szövetség 1948. július 9–11-i kolozsvári országos értekezletén Kacsó Sándor elnök kijelentette: „Sérelmi politikával a sovinizmust, a reakciót szolgálják.”

A követ úgy jellemezte a szervezetet, hogy annak súlya és befolyása, népszerűsége megszűnt, „elszakadt tömegeitől”. Ennek okát abban látta, hogy a szövetség vezetősége „túlzott lojalitással maga igyekezett leállítani a jogos magyar követeléseket”. A kommunista magyar diplomata szerint „sokszor túllóttak a célon, aminek következtében falusi és megyei szervezetek vezető pozícióiba sok igen gyenge elem került, ami még hozzájárult az MNSZ befolyásának gyengüléséhez”. Kacsó Sándor elnök ódzkodott a nemzetiségi érdekképviselet vállalásától, noha maga is elismerte: „megtartottuk így a kisebbségi időkből maradt nemzetiségi félelmet, gyámoltalanságot, a másodrendű polgárság megalázó érzését.” Széll jelentésében nemcsak Lucának mondott ellent, hanem úgy vélte, hogy Kacsó összekeveri az okot az okozattal. A Népi Szövetségnek ugyanis akkor volt létjogosultsága, amikor vállalta, hogy „pártfogása alá vegye egyes-bajos dolgait intéző testvéreit”. Kifogásolta azt is, hogy a gerinces Kurkót „elsüllyesztették”, a szövetség vezetésébe „erőszakos” (Czikó Nándor) vagy jelentéktelen, „tutyi-mutyi” (Juhász Lajos) „kirakat”-embereket (Rácz György) tettek. Kacsó Sándor, valamint Takács Lajos „fent ül bukaresti központjában, messze a magyar tömegektől”.¹²⁹ Jellemző, hogy a kongresszus berekesztése utáni napon népgyűlést rendeztek Kolozsvárott, melyen Groza magyarul, a székely származású Luca pedig románul beszélt.

Széll Jenő a szövetség kongresszusának utolsó napján kapta kézhez az RMP KV Politikai Titkársága határozatát a nemzetiségi kérdésben. Ez eredménynek tudta be, hogy „az állam olyan iskolákat tart fenn, amelyekben az együtt lakó nemzetiségek anyanyelvén folyik a tanítás, az óvodától a felsőfokú intézetekig és egyetemig”, a közigazgatásban és igazságszolgáltatásban a nemzetiségek használhatják anyanyelvüket. A román kommunista vezetés az országban élő *magyarok*, németek, zsidók és a többi nemzetiség *egységét* hirdető, „a kulturális és gazdasági intézményekben érezhető maradi szellem és *elszigetelődés*” leküzdését tartotta a legfontosabbnak.

A magyar követ a konkrét tennivalókkal foglalkozó részben nem látott „kellő biztosítékot arra nézve, hogy Románia a maga nemzetiségi kérdéseit teljes mértékben... a sztálini vonalon tudja megoldani.” *Az addigi román gyakorlat felülvizsgálatát, a Románia és Magyarország együttműködése szükségességének elismerését vélte felfedezni* abban a kijelentésben, hogy „a népi demokráciák kölcsönösen segítik egymást és a Szovjetunió körül egységbe tömörülnek.” Ebben a várakozásában hamarosan, a két pártvezetés közötti találkozó után csalatkoznia kellett, hiszen a népi demokráciák egymás közötti szövetkezése ellentmondott Sztálin „oszd meg és uralkodj!” politikájának.

A határozat Széll Jenő szerint megragadt az anyanyelvhasználat kérdésénél, noha „nyilvánvaló, hogy a román népi demokrácia mai állapotában a nyelvi egyenjogúság egymagában nem teljes értékű megoldás.” Kifogásolta azt az államigazgatási gyakorlatot, hogy a többségi magyar területeken háttérbe szorultak a magyar hivatalnokok, és „az erdélyi magyarok nemzeti hagyományainak ápolását néhány kivételtől eltekintve (népviselet és népdalok, Petőfi- és Ady-kultusz) nagyon könnyen beledobták a kulturális elkülönülés szemetesládájába.” Úgy látta, hogy „a párton belül is érvényesültek a *nacionalista románosító* törekvések... A határozat nagy távlatokat nem nyit, *nem mutatja meg az utat az anyanyelvi és kulturális autonómián túl a közigazgatási és gazdasági autonómia felé.*” Feltűnt neki az is, hogy a többi nemzeti kisebbség kérdésének tárgyalásánál, ha nagyon halványan is, de valamilyen formában felmerült az *anyaországukhoz* való viszony, a magyarokkal kapcsolatban erről mélyen hallgattak.¹³⁰ Hamarosan fény derült arra, hogy miért.

¹²⁹ Lásd a 16. sz. iratot.

¹³⁰ Uo.

3. „Határainkon egy légy sem repülhet át!”

Groza az 1945. őszi MNSZ-kongresszuson a „határok légiesítését” említette¹³¹. Az erdélyi magyarok reménykedtek, ha már a határok nem változnak, legalább átjárhatóak lesznek. A román hatóságok viszont rendszeresen akadályt gördítettek az útlevelek kiadása elé.¹³² A magyar–román határ átlépése a *kettősbirtokosok* számára is egyre nehezebbé vált. 1947 folyamán különféle indokokkal többször függesztették fel a határátlépés lehetőségét.¹³³ A román határőrök súlyos *határincidenst*¹³⁴ követtek el, négy magyar parasztot egyszerűen kivégeztek.

A következő évben sem javult a helyzet. 1948-ban rengeteg panasz érkezett emiatt a budapesti Külügyminisztériumba.¹³⁵ A földjüket megművelni szándékozó kettősbirtokosok nem (vagy csak nagy nehézségek árán) léphetek át a határon, de azok sem, akik magánügyben szerettek volna beutazni Romániába. „Általános a panasz, hogy amennyiben halálessel kapcsolatban szeretnék magyar fajúak [*sic!*] a szomszédos községeket felkeresni, és e célból a határt átlépni, akár Magyarországból, Romániából, akár vice versa, ebben a román hatóságok megakadályozzák és ennek folytán kegyeleti érzésüknek nem tehetnek eleget” – olvasható egy 1948. márciusi magánlevélben.¹³⁶

¹³¹ Az MNSZ-kongresszust követő nagygyűlésen felszólaló Groza azt ígérte, hogy hamarosan *megszűnik a két ország közt a vámhatár, a vízumkényszer*, sőt abban az esetben, ha „testvér a testvért, és szülő a gyermekét” akarja meglátogatni, „szabadon utazhatnak”, mert „csupán bizonyos határátkelési igazolvánnyal” kell rendelkeznie. Idézi: *Groza Péter emlékére*. (Gyűjt.: Lipcsey Ildikó.) Budapest, 1984. Kossuth, 83.

¹³² 1947. november 30-án a kolozsvári szociáldemokrata napilap, az *Erdély* ismertette az Állambiztonsági Igazgatóság közleményét: Útlevelet csak az állambiztonsági hivataltól lehet kérvényezni, és azoknak, akik családi látogatásra mennek, fel kell tüntetniük a kérvényen, mikor és milyen körülmények között távozott Romániából a családtag, az utazás célját a lehető legrészletesebben ismertetni, és alaposan indokolni kell, valamint csatolni az illető ország beutazási engedélyét. Groza ezekben a napokban a *Népszavának* nyilatkozva megint kijelentette, hogy hamarosan megvizsgálják a külföldi utazások megkönnyítésének lehetőségét. Lásd még Şandru, Dumitru: *Mişcări de populație în România (1940–1948)*. Bucureşti, 2003. Editura Enciclopedică, 403–405.

¹³³ *Új Élet* (Nagyvárad), 1947. augusztus 3. „Bizonytalan időre felfüggesztették a kettősbirtokosok határátlépés »carnet«-jének érvényességét.” A magyar és román határőrizeti szervek a borsi határsávban tartott értekezleten 1947. október 1-jén megegyeztek abban, hogy december 1-jéig – az őszi mezőgazdasági munkák ideje alatt – nyitva tartják a határt, de november 6-án a román fél mondván csinált ürüggyel lezárta a határt. (1948 tavaszán azonban ismét megnyitották.) MOL, a bukaresti követség adminisztratív iratai, XIX-J-33-b, 9. doboz, 23/f tétel, 44.765/4/1947.

¹³⁴ 1947. augusztus 26-án a biharugrai halgazdaság rojti vízkivételénél levő tápcsatornánál kaszáló magyar parasztok közül a román határőrök hetet áthurcoltak román területre, majd az oláhszentmiklósi őrházhoz kísérték őket azzal az indoklással, hogy szabálytalan munkát végeztek. Az elhurcolt parasztok közül éjszaka csak hárman tértek vissza a társaikhoz, ők is sebesülten, és elmondták, hogy a többi négy magyart – miközben jöttek vissza az atyási őrházról, ahol kihallgatták őket, még román területen a határőrök szabályszerűen *kivégezték*, ők is épp hogy meg tudtak menekülni. Az eset – a vizsgálat megejtése után – annyira egyértelmű volt, hogy a román hatóságok sem tudták azt elkenni, végül az özvegyeknek 2–2 millió lej (kb. 150 000 Ft) kártérítést voltak kénytelenek fizetni. Az incidens anyaga a Külügyminisztérium adminisztratív iratai között található: XIX-J-1-k, 42. doboz, 29/f tétel. Ugyanitt található a két, 1948. november végén elrabolt apátfalvi halász esete is. Őket csak három nappal később adták vissza a román hatóságok.

¹³⁵ Például lásd a bagamériak 1948. május 14-i levelét. MOL, a Külügyminisztérium adminisztratív iratai, XIX-J-1-k, 35. doboz, 23/f tétel, 113.853/48.

¹³⁶ Pap Józsefné levele megtalálható MOL, a Külügyminisztérium adminisztratív iratai, XIX-J-1-k, 35. doboz, 23/f tétel, 31.795.

1948. augusztus 28-án Budapesten írták alá a magyar–román személyforgalmat szabályozó egyezményt, október 16-án pedig egy kétoldalú vízumegyezményt, mely december 8-án lépett életbe. Vas-Zoltán Péter, a Külügyminisztérium politikai osztályának titkára 1948 karácsonya előtti feljegyzésében foglalta össze a személyforgalom, a vízumkérdés és a kolozsvári magyar konzulátus ügyében beállt romlást. Román részről a kishatárforgalomban határozat vezettek be. A vízumegyezmény a diplomata- és szolgálati utakra korlátozta a forgalmat. Egyéb személyforgalom – állapította meg – „román részről leghatározottabb ellenállásba ütközik, még a családtagok és a visszahonosítottak visszautazása is.”¹³⁷

A kétoldalú vízumegyezmény aláírása előtt két nappal, október 14-én az MDP Külügyi Bizottsága ülésén elhatározták, hogy „a kolozsvári magyar konzulátus felállításához” a román kormány hozzájárulását kéri.¹³⁸ Még ebben a hónapban elkezdődtek a tárgyalások a kérdésről, ám ezek hamar zsákutcába jutottak. A merev román ellenállás okának Vas-Zoltán Péter, a Külügyminisztérium politikai osztályának titkár azt tartotta, hogy a magyar közvélemény előtt a konzul „mindig Erdély első és legfontosabb emberének számított”.¹³⁹ Ezt látva, Budapesten november elején úgy vélték, jobb, ha a Külügyminisztérium elfogadja a román fél javaslatát (konzuli hatáskörrel ellátott, de más név alatt működő külképviselet¹⁴⁰ felállítása Kolozsvárott), „azzal a fenntartással, hogy ezt a megoldást nem tartja teljesen kielégítő megoldásnak és a kérdés tárgyalására vissza fog térni.”¹⁴¹ Vas-Zoltán Péter arról értesült december elején, hogy a kétoldalú tárgyalásokon, a konzulátus szót „kiejteni sem szabad”, csak mint „kolozsvári magyar expozitúrát” emlegethetik.¹⁴² A tárgyalások ezen a ponton szakadtak meg.

Rákosi Máttyás 1949. január 6-án levelet intézett az RMP első titkárához.¹⁴³ A két pártvezetés azelőtt 1948. november 21-én Mezőhegyesen találkozott.¹⁴⁴ Az MDP főtitkára ezen a találkozón elismerte ugyan, hogy a népi demokráciák közül Románia kezeli a legjobban a magyar iskolaügyet, az államigazgatásban és a politikai testületekben a képviselőtüket, mégis nehezményezett néhány „negatív jelenséget”. Vasile Luca az MNSZ kongresszusán azt állította, hogy az UNESCO kiadványaiba csomagolva „magyar reakciós irodalmat csempésztek Erdélybe”¹⁴⁵. Emiatt állított

¹³⁷ Lásd a 15. sz. iratot. (A magyar követség értesülése szerint Teohari Georgescu belügyminiszter álláspontja az, hogy magánutazás nem engedélyezhető. MOL, Rákosi Máttyás titkári iratai, M-KS 276. fond, 65/212. ő. e., 1948. december 31-i feljegyzés.)

¹³⁸ MOL, az MDP Külügyi Bizottsága Kollégiumának iratai, M-KS 276. fond, 80/6. ő. e. 3. Széll Jenő követ már 1948 nyarán sürgette a Külügyminisztériumot, hogy a közeljövőben felállítandó konzulátus számára mielőbb vegyék meg a budapesti székhelyű Angol–Magyar Bank tulajdonát képező kolozsvári Mezőgazdasági Bank és Takarékpénztár épületét. Felvetésére az illetékesek nem reagáltak.)

¹³⁹ Lásd a 15. sz. iratot.

¹⁴⁰ MOL, Külügyminisztérium TÜK iratai, Románia, XIX-J-1-j, 18. doboz, 16/b tétel, 1948. december 10-i feljegyzés.

¹⁴¹ MOL, az MDP Külügyi Bizottsága Kollégiumának iratai, M-KS 276. fond, 80/8. ő. e. 3. A Külügyi Bizottság 1948. november 8-i ülésének jegyzőkönyve.

¹⁴² MOL XIX-J-1-j, 18. doboz, 16/b csomó, Vas-Zoltán Péter 1948. december 10-i feljegyzése.

¹⁴³ Lásd a 19. sz. iratot.

¹⁴⁴ Erről a titkos találkozóról feljegyzést nem találtunk. A román küldöttség tagjai: Gheorghiu-Dej, Vasile Luca és Alexandru Moghioros.

¹⁴⁵ A vádnak az volt a háttere, hogy a Ferenc József Tudományegyetem felszerelésének egy részét 1944 őszén elmenekítették a Dunántúlra, ami ott megsemmisült. Budapestről ezért később – mintegy kárpótlás gyanánt – a Bolyai Tudományegyetemet különböző pénzüsszegekkel és könyvadományokkal támogatták. A politikai hisztéria, a mindenütt ellenséget keresés időszakában, 1948-ban azonban néhány „éber” apparátcsik gyanakvását felkeltette az, hogy a Budapestről küldött (orvosi, matematikai stb.) szakkönyvek egy része *nyugati*, ráadásul van köztük UNESCO-adomány is. Interjú dr. Csögör Lajossal. Készítette Lázok János és Vincze Gábor, 1995. május 8-án és 15-én, Budapesten.

ták le a magyarországi kommunista sajtó romániai terjesztését. Ráadásul a kongresszus díszelnökségébe Mao Ce-tungtól Maurice Thorezig több kommunista vezetőt választottak be, de Magyarországit egyet sem. „Ezek kisebb-nagyobb megnyilvánulásai annak az általunk tapasztalt tendenciának, mely *el akarja szigetelni Romániát Magyarországtól*” – panaszkolta Rákosi. Szóval a magyar nyelvű orvos- és gyógyszerészképzés, „a majdnem megszűnt kereskedelmi forgalom”, az állami magyar vagyonok ügyét. A román kormány ugyanis időközben az 1948. szeptember 10-i CASBI-egyezmény újratárgyalását szorgalmazta, annak végrehajtása helyett.

Rákosi a panaszlistát azzal egészítette ki, hogy nemcsak a kishatárforgalmat, a kettősbirtokosok határátlépését tiltották meg a román hatóságok, hanem a vízumegyezmény megkötése után „szinte lehetetlenség Erdélyből Magyarországra, vagy megfordítva, közönséges útlevelel utazni. Ennek következtében ma a szocializmust építő magyar népi demokrácia hasonlíthatatlanul jobban el van szigetelve a szocializmust építő román népi demokráciától, mint ez Horthy és Antonescu országai között volt. Ezek az intézkedések tíz- és tízezer magyart érintenek a határon innen és túl, akiknek hiába magyarázzuk mi, hogy Románia a lenini–sztálini nemzetiségi politikát alkalmazza, amikor saját tapasztalatai azt mutatják, hogy most sokkal jobban el vannak zárva egymástól, mint Antonescu alatt.” Gheorghiu-Dej február 3-i, udvarias hangvételű válaszlevele után Rákosi azt javasolta, hogy február 19-én találkozzanak Bukarestben.¹⁴⁶ Ezt a román pártvezetés elfogadta.

Rákosi Mátyás, Rajk László és Gerő Ernő 1949. február 19-én Bukarestbe érkezett. Gheorghe Gheorghiu-Dej, Ana Pauker, Vasile Luca, Iosif Chișinevschi és Alexandru Moghioroș olyan fogadtatásban részesítették őket, ami évekre meghatározta a két testvérpárt viszonyát. Az MDP főtitkára szinte mentegetőzve ismételte meg azokat az „apró tüneteket”, amiket „jó idejekorán eliminálni”. Rákosi bizonygatta: annak ellenére, hogy „magyar irredenták Romániába való beözönlésétől” nem kell tartani, Csehszlovákiából három és félszer annyian jöttek Magyarországra, mint Romániából, pedig annak – mármint Romániának – „külön tranzitország” a nyugati szomszédja, Magyarország. Románia –Rákosi szerint – hasonlíthatatlanul szigorúbban kezeli ezt a kérdést, mint ahogy Horthyval szemben képviselte „a román reakció”. Ezt érzi a romániai magyarság, „akiknél kétségkívül a horthysta agitáció, meg a ’44-es impériumváltás következtében van egy bizonyos neuraszténiás hangulat és sovinizmus.”

Gheorghiu-Dej szerint Rákosi levelében „a bizalom, illetve a bizalmatlanság kérdései összemossódnak a *belső biztonsági, éberségi intézkedéseinkkel*.” Elismerte, hogy részükről „bizonyos bizalmatlanság” (un fel de neîncredere)¹⁴⁷ nyilvánul meg a magyarokkal szemben. Ana Pauker és Iosif Chișinevschi azt kifogásolták, hogy Luca bírálatával Rákosi *a román pártvezetés egységét akarta megbontani*, sértőnek találták az összehasonlítást az Antonescu-rendszerrel. A magyar kommunista sajtó, pl. a *Ludas Matyi* terjesztésének megtiltását azzal indokolták, nem engedhetik meg, hogy „egy Rákosi elvtárs formátumú vezetőt alsónadrágban szerepeltessenek.” Luca¹⁴⁸ a román határok hermetikus lezárását úgy indokolta, hogy „a Szovjetunió is kéri

¹⁴⁶ MOL, Rákosi Mátyás titkári iratai, M-KS 276. fond, 65/112. ő. e., 16.

¹⁴⁷ Andreescu–Nastasă–Varga, 2002, 620.

¹⁴⁸ Rákosi, *Visszaemlékezések*, 90., megjegyzi: „kétségkívül nyers ember volt Luka, s beleesett sok romániai magyar kommunistának abba a hibájába, hogy katolikusabb volt a pápánál, pontosabban magyar kérdésekben románabb volt a románoknál”. 1949. februárban kiéleződött Luca az elsőségért folytatott küzdelme Gheorghiu-Dej-essel, a párt főtitkárával.

tőlünk ezt az éberséget”, „egy légy sem repülhet át a határon”, amikor „az osztályharc fokozódik”. Nem lehet a magyaroknak csak úgy összevissza mászkálni – tette hozzá. Szerinte az nem nemzeti kérdés, ha nem hagyják a „sovén elemek tömegeinek szabad ide-oda sétifikálását”¹⁴⁹, nem engedhetik meg a belügyeikbe való beavatkozást.

Gerő elismerte, hogy az emberek mozgását, a határokat ellenőrizni kell: „nálunk útlevelet csak az államvédelmi szerv ellenőrzése alapján adunk ki”, mire Luca megjegyezte, hogy náluk viszont a Securitate dönt az útvelelekről. Gheorghiu-Dej a két népköztársaság *biztonsági* kérdésének tartotta az ügyet. Mindkét oldalon – mondotta – „folytatni kell a harcot a külső és belső ellenség ellen”.

Luca a CASBI-egyezmény zsidójavakra vonatkozó részét azzal intezte el: „Most már biztos, hogy egy szöveget sem kaptok vissza.” A román főtitkár a magyar pártvezetők szemébe vágta: „olyan kártérítést fognak kapni, amiben nem lesz köszönet... *a szovjet elvtársak felhatalmazásával cselekedtünk.*” A kártérítés kérdésében nem jutottak dűlőre. Kétoldalú tárgyalásokra került sor. A vagyoni vita azzal végződött, hogy a magyar fél *feladta* a kártérítésre vonatkozó igényét, sőt minden 1945 előtt és után keletkezett követeléséről *lemondott* (akárcsak a román fél). 1953 nyarán írták alá a kétoldalú vagyoni és pénzügyi egyezményt.¹⁵⁰

Az 1949. februári találkozót nem követte újabb kétoldalú megbeszélés. Rákosi a bukaresti látogatás után néhány hónappal írt, baráti hangvételű levelében felemlítette: megegyeztek abban, „alkalomadtán néhány napra” átjön a román pártvezető. Felajánlotta, hogy találkozzanak augusztus 20. körül, a Világifjúsági Találkozó idején, mivel megbeszélhetnének „egy-két kérdést, mely mindkét országot érinti, és amely a legutóbbi találkozásunk óta felmerült”.¹⁵¹ Gheorghiu-Dej mindazonáltal nem élt a meghívással. A két testvérpárt vezetőinek *párbeszéde közel hat évig*, 1955 decemberéig, az RMP II. kongresszusáig *szünetelt*.

A román pártvezetés a bizalmatlanság, a sztálini „éberség” jegyében bocsátott vasfüggönyt a két állam közé. A kolozsvári Útlevelehivatal diplomatái erőfeszítései ellenére a két ország közötti személyforgalom teljesen megszűnt. Az erdélyi magyarság vezetőit, és velük együtt a kisebbségi társadalom közérzületét, szabad akarátát a vádlottak padjára ültették. Bűnnek minősítettett Magyarországhoz tartozásuk vágya, önrendelkezési joguk korábbi kinyilvánítása¹⁵², a magyarság politikai megszervezése, érdekeinek képviselése, sérelmeinek megfogalmazása, az anyaországgal fenntartott kapcsolatuk. *A magyar ügy állambiztonsági kérdéssé vált. A szovjet*

¹⁴⁹ „Sétifikálásról” szó sem volt: a határőrség parancsnokságának statisztikája szerint 1949. február hónapban 124 magyar és 150 román belépő, illetve 42 magyar, és 91 kilépő román állampolgárt regisztráltak a két ország határán. Ugyanezek a számok decemberben: 237, 224, és 129, 127. MOL, a Magyar Honvéd Határőr-parancsnokság iratai, 1949, XIX-B-10, 27. doboz, V-11-es tétel, 001-es csomó.

¹⁵⁰ Lásd a 68. sz. iratot. (Magyarország ekkor hússzor nagyobb vagyronról mondott le, mint Románia.)

¹⁵¹ MOL, Rákosi Mátyás titkári iratai, M-KS 276. fond, 65/112. ő. e., 25. (Dátum nélküli levélfogalmazvány.)

¹⁵² Buza László, Venczel József dolgozta ki azt a nyilatkozatot, amit 1946. április 29-én írt alá Kolozsvárott Márton Áron katolikus, Vásárhelyi János református püspök, Szász Pál, az EMGE, Korparich Ede, a Hangya Szövetkezetek központjának elnöke és Lakatos István szociáldemokrata politikus, az Erdélyi Hitelszövetkezetek központjának elnöke. Szövegét lásd: *Fülöp-Vincze*, 1998, 192–195. Eredetére lásd: *Andreescu–Nastasă–Varga*, 2002, 857.

NKVD romániai fiókszervezete, a Direcțiunea Generală a Securității Poporului (Securitate)¹⁵³ a magyar–román viszony főszerplőjévé lépett elő.

3. 1. A kolozsvári magyar Útlevékhivatal

Ana Pauker 1948. november közepén nem hivatalos ígéretet tett arra, ha elfogadják a konzulátus helyett az Útlevékhivatalt, megnyitására a legrövidebb időn belül sor kerülhet. Széll Jenő 1949. február 12-én személyes levéllel fordult a román külügyminiszterhez, melyben részletesen ismertette a felállítandó Útlevékhivatal ügykörét: a hivatal kizárólag az érdekelteket látná el úti okmánnyal.¹⁵⁴

Mialatt a bukaresti magyar követ a román Külügyminisztérium válaszát sürgette, Bukarest drákói intézkedéseket fogantatosított. 1949. április végén a román külügyi államtitkár¹⁵⁵ közölte Solymár Magda attaséval, hogy *korlátozzák* a külföldi diplomaták mozgását az országon belül. Május 5-től tilos a Bánságba, Brassó, Kolozs, Fehér megyékbe utazni, az 50 km-es határsávon belül eső területekre látogatni.¹⁵⁶ A bukaresti magyar követség beosztottai nem tudtak, illetve később rendkívül hosszadalmas engedélyeztetési eljárás alapján lehetett a magyarlakta Temesvárra, Aradra, Nagyváradra, Szatmárnémetibe, Kolozsvárra, Brassóba látogatni. Sepsiszentgyörgy, Csíkszereda megközelítése kizárólag Brassón keresztül történhetett.¹⁵⁷ A magyar követségnek *alig volt lehetősége* arra, hogy a helyszínen szerezzen be a magyar nemzetiséggel kapcsolatos adatokat, információkat.¹⁵⁸ A magyar Külügyminisztérium hiába tiltakozott a román eljárás ellen. Ígéretet kaptak ugyan arra, hogy a baráti államok külképviselőiteinek megkönnyítik a külön utazási engedélyek megadását, de a román hatóságok egyáltalán nem nézték jó szemmel, ha a magyar diplomaták személyes kapcsolatokat ápolnak az ismertebb magyar értelmiségiekkel.¹⁵⁹

1949. februárban a két ország képviselői tárgyalásokat folytattak az *állampolgársági kérdés* rendezéséről. Elhatározták, hogy mindkét ország a másik ország területén élő állampolgárait érvényes úti okmánnyal látja el. Ez a kötelezettség pedig – ahogy Széll Jenő az Ana Paukerhez írott levelében fogalmazott¹⁶⁰ – „a kolozsvári kirendeltség szükségének most már a legdöntőbb

¹⁵³ Lásd Marius Oprea: *Nașterea Securității, valamint Florin Pintilie: Aspecte ale activității organelor represive ale statului în anul 1948.* In: *Anul 1948 – instituționalizarea comunismului.* Fundația Academia Civică, București, 1998. 271–307 és 307–334.

¹⁵⁴ MOL, Rákosi Mátyás titkári iratai, M-KS 276. fond, 65/212. ő. e. (1949. február 17-i feljegyzés a megoldásra váró kérdésekről magyar–román viszonylatban.)

¹⁵⁵ Secrétaire général, a mai magyar szóhasználatban, közigazgatási államtitkár.

¹⁵⁶ MOL, a Külügyminisztérium adminisztratív iratai, XIX-J-1-k, 11. doboz, 3955/biz-1949.

¹⁵⁷ Széll Jenő másfél év alatt csak egyszer járt Erdélyben. Lásd az 1949. november 12-i jelentését (29. sz. irat).

¹⁵⁸ Még arra sem lehetett számítani, hogy esetleg majd a Bukarestben tartózkodó erdélyi magyar nagy nemzetgyűlési képviselőktől szerezzenek be megbízható híreket, ugyanis Vas-Zoltán Péter 1948 végén arról tájékoztatta a Külügyminisztériumot, hogy „a magyar képviselőknek meg van tiltva, hogy a követség tagjait felkeressék, régi magyar elvtárs ismerősök is távol tartják magukat a követtől vagy a beosztottaktól.” MOL, a Külügyminisztérium TÜK-iratai, Románia, XIX-J-1-j, 18. doboz, 16/b tétel, sz. n., Vas-Zoltán Péter 1948. december 10-i feljegyzése.

¹⁵⁹ MOL, a Külügyminisztérium adminisztratív iratai, XIX-J-1-k, 11. doboz, 168/1949.

¹⁶⁰ MOL, a bukaresti követség adminisztratív iratai XIX-J-33-b, 2. doboz, 3/b tétel, 20600/1949.

érvévé nyomult elő”. A román hatóságok ugyanis abban voltak érdekeltek, hogy a még Romániában tartózkodó magyar állampolgárok minél hamarabb repatriáljanak Magyarországra. 1949. április 19-én a román Külügyminisztérium szóbeli jegyzékében közölte: „egyetért avval, hogy Kolozsváron egy Útlevélhivatal létesüljön, amelynek időtartama az állampolgársággal kapcsolatos kérdések rendezésére 1949. február 10-én kötött egyezmény által előírányzott munkálatok végrehajtásához szükséges időre korlátozódik.”¹⁶¹

1949 nyarán felállhatott a kolozsvári magyar „expozitúra”, komoly korlátozásokkal (konzuli jogköre nem volt, minden ügyet Bukarestbe terjesztettek fel), eleve *behatárolt* működési idővel. Feladatkörébe az alábbi ügyek tartoztak: a) a magyar állampolgárok hazatérési ügyei; b) a hazatérők ingóságainak kiszállításával kapcsolatos teendők; c) állandó jelleggel az országban tartózkodó magyar állampolgárok érvényes úti okmánnyal való ellátása; d) a magyar be- és átutazási vízumok kiadása; e) okmány és aláírás hitelesítése, házassági engedélyek kiadása magyar állampolgárok számára.¹⁶²

A *Magyar Népköztársaság Követségének Útlevélhivatala* 1949. augusztus 8-án kezdte meg működését a Mezőgazdasági Bank és Takarékpénztár székházában. A hivatal 1949 októberében átköltözött az Erzsébet (E. Racovița) út 16. sz. alatti épületbe.¹⁶³

Magyar részről a hivatal fennállását hivatalosan másfél-két évre tervezték, Bukarest azonban már legszívesebben 1950 decemberében bezáratta volna azt. Budapest álláspontja időközben megváltozott, és nemcsak a hivatal működésének további fenntartását szerették volna elérni, hanem azt is, hogy kulturális és gazdasági feladatokat is ellásson. A bukaresti külügyi vezetés azonban mereven elzárkózott attól, hogy a kolozsvári hivatal státusát megváltoztassák. Ami a vízumok, úti okmányok kiadását illeti, arra nem sok időt fordítottak¹⁶⁴. A határforgalom megszűnt. 1954 végi jelentés¹⁶⁵ szerint 1953-ban látogatás céljából és végleges kiutazásra összesen 62 engedélyt adtak ki, 1954-ben 149-et, 1954. december 8-tól, a román hatóságoknak a kiutazást megkönnyítő intézkedésétől pedig december 18-ig 177-et.

A vízumkiadás helyett Wasmer János hivatalvezető és beosztottjai *információgyűjtéssel* foglalkoztak: a Magyar Autonóm Tartomány létrehozásáról, a Magyar Népi Szövetség önfeloszla-

¹⁶¹ MOL, a Külügyminisztérium adminisztratív iratai, XIX-J-1-k, 2. doboz, 3/a tétel, sz. n. A Magyar Népköztársaság és a Román Népköztársaság között „az állampolgárság egyes kérdéseinek szabályozása tárgyában” aláírt egyezményt a magyar országgyűlés 1949. március 23-án ratifikálta.

¹⁶² MOL, a Külügyminisztérium adminisztratív iratai, XIX-J-1-k, 2. doboz, 3/a tétel, 134/biz-1949., és Állami Levéltár, Bukarest, az RKP KB iratai, külkapcsolatok fond, 10/1954. csomó, 97.

¹⁶³ A magyar konzulátus 1935-től 1940. augusztus 30-ig a Monostori út (Calea Moșilor) 5–7. sz. alatt, a magyar állam tulajdonában lévő ún. Béli-házban működött. A 2. bécsi döntés után a kincstár épületében az újonnan felállított magyar zenekonzervatórium kezdte meg működését. 1945-ben – bár a kolozsvári hatóságok elismerték a magyar állam tulajdonjogát – az iskola tovább működött a korábbi konzulátusi épületben. A bukaresti magyar követség kolozsvári Útlevélhivatalának felállítását követően értelemszerűen felvetődött, hogy a Monostori úti épületért cserében másikat kellene kérni. Mivel az 1953. júniusi magyar–román vagyonjogi egyezmény nem vonatkozott a diplomáciai rendeltetésű épületekre, ezért 1953 decemberében sor kerülhetett arra, hogy az Útlevélhivatal vezetője, Wasmer János és a kolozsvári néptanács végrehajtó bizottságának elnöke szerződést kössön az Erzsébet királyné (E. Racovița) úti és a Monostori úti épület elcsereléséről, amit pár hónapon belül jóváhagyott a Nagy Nemzetgyűlés is. Lásd *Vincze*, 2001, 325–334.

¹⁶⁴ Az egyik 1950-es követségi jelentésben az olvasható, hogy „a kirendeltségnek nincsen túlságosan sok munkája.” MOL, a bukaresti követség adminisztratív iratai XIX-J-33-b, 2 doboz, 3/b tétel, 71/szig. biz-1950.

¹⁶⁵ Lásd a 74. sz. iratot.

tásáról, az 1952-es tisztogatásokról, az 1954-es transzilvanisták peréről igyekeztek megbízható híreket beszerezni.¹⁶⁶ Nem volt könnyű dolguk, ugyanis 1949. augusztus első napjaiban az Ütlevélhivatalban megjelent a Securitate két tisztje, és bejelentette: Kolozsvárt nem hagyhatják el, megfelelő engedéllyel a megyében Bukarest felé vagy a Nagyváradra vezető úton közlekedhetnek. A Securitate „figyelő tekintete” állandóan kísérte a hivatal munkatársainak minden lépését.¹⁶⁷ Román részről a legnagyobb *bizalmatlansággal, gyanakvással* kezelték a szomszédos népi demokratikus ország diplomáciai kirendeltségét.

1954. június 23-án Ivan Rudenco külügyminiszter-helyettes közölte Pataki Lászlóval, az MNK nemrég nagykövetségi rangra emelt képviselőjének új vezetőjével, hogy lejárt a kolozsvári magyar Ütlevélhivatal működésére vonatkozó magyar–román egyezmény és román részről nem kívánják azt meghosszabbítani. Pataki erről értesítette a budapesti Külügyminisztériumot, ahol rég feledésbe merült a konzulátus működésének *határidejére* vonatkozó írásos egyezmény. Pár hónapra még sikerült elérni, hogy a hivatalt a románok *egyoldalúan ne zárják be*. A magyar Külügyminisztérium azt ajánlotta fel, hogy ha már Kolozsváron nem lehet, hát legalább Marosvásárhelyen működhessen egy magyar konzulátus.¹⁶⁸ Román részről ezt visszautasították.¹⁶⁹ A Magyar Dolgozók Pártja Politikai Bizottsága 1955. február 2-án vitatta meg a román fél kérését a bezárásról, ám valami oknál fogva mégsem történt semmi.¹⁷⁰

Ha a magyar külügyi vezetés nem volt hajlandó lépéseket tenni ez ügyben, megtette azt a román fél: 1955. április 25-én a bukaresti Külügyminisztérium utasítására egyik napról a másikra zárták be a kolozsvári Ütlevélhivatalt.¹⁷¹

3. 2. A „magyar revizionisták” és a „transzilvanisták” pere

1948-ban a Magyar Népi Szövetség százas intézőbizottsága a belső tisztogatást, a „reakció” elleni harcot sürgető ülésén aligha sejtették a résztvevő magyar kommunisták, értelmiségiek, hogy hamarosan rájuk is sor kerülhet. A minden magyarban ellenséget kereső román vezetés előbb a magyar „revizionisták”, majd a „független, autonóm Erdély” eszméjét hirdető „transzilvanisták” perével kívánta megfélemlíteni az erdélyi magyarság egészét, jobb- és baloldalt egyaránt. Kurkó Gyárfást és Balogh Edgárt, a korábbi tisztogatásokban résztvevő MNSZ-elnököt és -alelnököt 1949. november 3-án tartóztatták le, ugyanaznap, mint dr. Csögör Lajost, a Bolyai Tudományegyetem, majd a marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Intézet vezetőjét, Szász Pált, az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület volt elnökét, Korparich Edét, a Kaláka

¹⁶⁶ Lásd az 53., 55., 59., 64., 74., 75. sz. iratokat.

¹⁶⁷ MOL, a bukaresti követség adminisztratív iratai XIX-J-33-b, 2 doboz, 3/c tétel, 42/1949., valamint Árgyelán Sándor volt bukaresti magyar diplomata közlése.

¹⁶⁸ Boldoczki külügyminiszter javaslatát lásd 72. sz. alatt.

¹⁶⁹ Lásd a 78. sz. iratot.

¹⁷⁰ Lásd a 78. sz. iratot.

¹⁷¹ A lépést a magyar Külügyminisztérium barátságtalan gesztusnak tartotta, mivel nem értesült Bodnáraş, Rákosi és Gerő, 1955. áprilisi titkos megbeszéléseinek tartalmáról (lásd a 78. sz. iratot). Az MNK Külügyminisztériumának 1955-ös belső feljegyzése szerint „különösképpen pedig a kolozsvári Ütlevélhivatal megszüntetésére irányuló határozott kívánság arra mutat, hogy a két ország viszonyának kérdésében a román vezető körök ez idő szerint bizonyos mértékig tartózkodó álláspontot foglalnak el...” MOL, a bukaresti követség adminisztratív iratai XIX-J-33-b, 2 doboz, 1/bc tétel, 13/szig. titk. – 1955.

Szövetkezeti Központ volt igazgatósági elnökét, Méliusz József író, a kolozsvári magyar színház igazgatóját.¹⁷² Az „éberség fokozása”¹⁷³ eredményeképpen 1950. február 17-én került sor Lakatos Istvánra, a Romániai Szociáldemokrata Párt Országos Magyar Bizottságának volt vezetőjére, Venczel József egyetemi tanárra, Márton Áron bizalmasára, gr. Teleki Ádám földbirtokosra, Bodor Bertalan bankigazgatóra és Pásztai Géza volt ügyvédre, szociáldemokrata politikusra. 1952. augusztus 30-án fogták le Demeter János egyetemi tanárt (1945–1946-ban az MNSZ egyik alelnöke) és Jordáky Lajost, volt egyetemi tanárt, a magyar színház művészeti titkárát, illetve újra fogságba került Balogh Edgár, akit az előző nyáron váratlanul szabadon bocsátottak.¹⁷⁴

A „koncepció” kidolgozói két csoportot hoztak létre: az egyikbe Balogh Edgár, Demeter János, Csögör Lajos és Jordáky Lajos került, a másikba a korábban már lefogott Márton Áron, valamint Kurkó Gyárfás, Lakatos István, Venczel József, Korparich Ede, Teleki Ádám és Bodor Bertalan. Pásztait és Méliuszt¹⁷⁵ végül nem állították bíróság elé, ítélet nélkül 5, illetve 6 évet töltöttek börtönben. A koholt vádak abszurditását mutatja, hogy Márton Áron és Kurkó Gyárfás¹⁷⁶, az erdélyi magyar közélet két ellenkező póluson helyett foglaló alakját a Romániába küldött szovjet tanácsadók és román beosztottak a *Rajk-perhez* akarták kapcsolni Gyöngyössy István személyén keresztül¹⁷⁷. Kezdetben erre törekedtek a kolozsvári magyar „transzilvanista”¹⁷⁸ kommunistáknál is.

Márton Áronék vallatása¹⁷⁹ 1950 tavaszán kezdődött. A pártvezetés, az állambiztonsági szervek az erdélyi magyarság megfélemlítésére nagy, *nyilvános kirakatpert* készítettek elő.¹⁸⁰ A Securitate időközben megváltoztatta az eredeti tervét. A bukaresti katonai törvényszék 1951. augusztus 7-én *titkos perben* hozott ítéletet: Márton Áront életfogytiglani kényszermunkára és 10 év szigorított börtönbüntetésre; Lakatosot és Kurkót 10 év szigorított börtönbüntetésre, valamint 25 év kényszermunkára; Teleki Ádámot 10 év szigorított börtönbüntetésre és 15 év kény-

¹⁷² Lásd a 29. sz. iratot.

¹⁷³ November 24-én az MNSZ Kolozsvárott aktíva-értekezletén Bányai László kijelentette: „Mi levontuk a Rajk-per tanulságait: fokoznunk kell éberségünket, és ki kell irtanunk az osztályellenséget szolgáló polgári nacionalizmus utolsó maradványait.” *Világosság*, 1949. november 25.

¹⁷⁴ Lásd a 60. sz. iratot. (Balogh Edgárt az első letartóztatása után – valószínűleg tévedésből – bevásárolták a Nagy Nemzetgyűlés egyik bizottságába. Lásd a 33. sz. iratot.)

¹⁷⁵ Méliusz 1955. június 23-án szabadult. A letartóztatásáról és bebörtönzéséről lásd a második felesége emlékiratát: Méliusz Anna: *Nem hősről beszélek*. H. é. n., gépelt kézirat. (Szegedi Tudományegyetem, Egyetemi Könyvtár, Társadalomelméleti Gyűjtemény, Ms. 6093.)

¹⁷⁶ Kurkó Gyárfás egy faluból, Csikszentdomokosról származott Márton Áronnal, unokatestvérek.

¹⁷⁷ Kurkóék letartóztatásáról jelentő Széll Jenő azt írta, hogy a közvélemény azt a Rajk-üggyel hozza kapcsolatba. Lásd a 32/A sz. iratot. Dr. Csögör Lajos a vele készített életútinterjújában is azt közölte, hogy hónapokon keresztül a Rajkhoz fűződő kapcsolatukról faggatták őket. (Az interjút készítette Lázok János és Vincze Gábor, 1995. május 8-án és 15-én, Budapesten.) Az utóbbi időben néhány bukaresti levéltári forrásból ugyanez derül ki. Lásd *Bottoni*, 2006.

¹⁷⁸ Lásd: *Nagy-Vincze*, 2004.

¹⁷⁹ Kurkót, aki semmit sem tudott az 1946. április 29-én aláírt ún. memorandumról, és eleinte nem volt hajlandó semmiféle összeesküvés-félében sem szerepet vállalni, addig vallatták, míg meg nem tört. Pásztait nem állították bíróság elé, szabadon engedték – miután a kínzások következtében mindkét szemére megvakult. A négygyermekes Venczelnek letartóztatták a feleségét, hogy ezzel kényszerítsék arra, ismerje el a kormányellenes szervezkedés létezését.

¹⁸⁰ Lakatos István önéletírása. H. é. n. (Kolozsvár, 198?), gépelt kézirat. (SZTE Egyetemi Könyvtár, Társadalomelméleti Gyűjtemény, Ms. 4617.)

szermunkára; Szász Pált 10 év szigorított börtönbüntetésre; Korparichot 5 év szigorított börtönbüntetésre ítélték.¹⁸¹

A monstre, Rajk, Kosztov, Kocsi Dzodze típusú pereket Romániában hiányoló Gazdának megfelelni igyekezve, Abakumov helyszínre küldött tanácsadójának felügyelete alatt, a Securitate vallató tisztjei megpróbálták „felforgató csoportot” koholni¹⁸². A vádlottak – szerintük – „kapcsolatba léptek” a „Rajk–Gyöngyössy¹⁸³-féle felforgató szervezettel...”, akiktől olyan utasításokat kaptak, hogy döntsék meg az RNK népi demokratikus rendszerét”, „az imperialisták, valamint azok belgrádi és magyarországi ügynökei segítségével, erőszakkal állítsák vissza a kapitalizmust”, „illegális eszközökkel tartsák érvényben a bécsi diktátumot”, sőt egész Erdélyt csatolják vissza Magyarországhoz.¹⁸⁴ Felrótták nekik az 1946. április 29-i memorandum¹⁸⁵ aláírását. Venczel elismerte, a földreformról szolgáltatott adatokat a magyar Külügyminisztérium béke-előkészítő osztályának.¹⁸⁶

Demeter János testvérét, Demeter Bélát, Tildy Zoltán köztársaság elnök tanácsadóját, a párizsi magyar békekonferencia Erdély és kisebbségi szakértőjét, magyar köztisztviselőt az Államvédelmi Hatóság 1951. március 15-én Balatonbogláron azért fogta le, vitte Budapestre, április végén adta át Securitate tisztjeinek, hogy Venczel és Balogh Edgár sérelmi anyagait, Teleki Gézával párizsi találkozóját felhasználva bizonyítsák: a vádlottak idegen hatalom felbujtására árulták el a „hazát”, „Erdélyt el akarták szakítani Romániától”¹⁸⁷.

A már nagybeteg Demeter Béla nem vallott: december 24-én a väcärești rabkórházban a kínzások következtében szenvedett ki.¹⁸⁸ A magyar hatóságok nem találták aggályosnak, hogy köztisztviselőjüket hivatali ténykedése miatt szolgáltatassák ki az ellenérdekelt hatalomnak az erdélyi magyar vezetők „kémkedéssel” megvédolására. Az eset példátlan: nem a magyar állampolgár Erdély- és kisebbségi szakértő követett el hűtlenséget Magyarországgal szemben, hanem a magyar állambiztonság követett el vele szemben árulást, ami életébe került. Teleki Ádámmal, Korparich Edével és Bodor Bertalannal¹⁸⁹ szembeni vádak is teljesen képtelenek voltak. Kurkó

¹⁸¹ Márton Áron szabadulásában köztársasági elnökként szerepet játszott Groza. Teleki Ádám – ugyancsak egyéni kegyelemmel – 1958-ban szabadult. Korparich – miután leülte a kiszabott idejét – az NSZK-ba távozhatott. Szász Ocele Mari-n 1954. január 4-én éhen halt. Venczel letöltötte a büntetését, 1961-ben engedték szabadon. Kurkó megzavarodott. Általános amnesztiával szabadult 1964-ben, ugyanakkor, mint Lakatos.

¹⁸² *Murasko–Noskova*, 1999. 405., idézi Riaposov szovjet tábornok 1951 eleji aggodó sorait: „Eddig Romániában egy fontos politikai perre sem került sor a nép ellenségei ellen”.

¹⁸³ Rajk László kommunista külügyminiszter, Gyöngyössy István, bukaresti magyar ideiglenes ügyvivő, kommunista diplomata.

¹⁸⁴ A vádiratot magyar fordításban – számtalan hibával – a *Székyföld* 1999. júniusi számában tették közzé. Ezt Lakatos védőjétől, Tunyogi Csapó Gyulától kapta meg évtizedekkel később, majd kijuttatta Budapestre.

¹⁸⁵ Közölte *Fülöp–Vincze*, 1998, 192–195. Vásárhelyi János református püspök is aláírja a memorandumnak, egyedül őt nem vonták felelősségre.

¹⁸⁶ A mezőgazdasági reform és a kolozsvári magyar egyetem sérelmi anyagai a Magyar Országos Levéltárban, a béke-előkészítési iratok között találhatóak, lásd: *Fülöp–Vincze*, 1998.

¹⁸⁷ A Kolozsvárott megjelent forráskiadványban egy, a valóságban nem létező „magyar ellenállási mozgalom”-ról készített állambiztonsági jelentés is olvasható, melynek egyebek mellett tagja lett volna – az anyagot összeállító, dús képzelőerőről tanúbizonyosságot tevő állambiztonsági ügynök szerint – Balogh Edgár, Csögör Lajos, Demeter János, valamint Korparich, Lakatos, Márton Áron, Szász Pál és Teleki Ádám is. Lásd *Andreescu–Nastasă–Varga*, 2002, 413–436.

¹⁸⁸ Haas György: *Második Trianon*. H. n., 1995. Tevan Kiadó.

¹⁸⁹ Lásd a 187. sz. jegyzetünket.

Gyárfás ellen felhozott vádak légből kapottak, terhére az MNSZ politikai megszervezését¹⁹⁰ rótták. Esete azt bizonyítja, hogy az erdélyi magyarság egésze vált politikailag gyanússá, még a kommunisták is.

A „transzilvanisták” pere¹⁹¹ hasonlóan indult. Az idő túlhaladt a Titóhoz és Rajkhoz történő „kapcsoláson”¹⁹²: 1954. április 13-án Bukarestben kezdődő perükben azzal vádolták őket, hogy „mozgalmat szerveztek Erdélynek Romániától történő elszakítására, melynek már illegális kormánya is volt”. Azt rótták fel bűnükül, hogy 1944 októbere és 1945 márciusa között támogatták az észak-erdélyi autonomista törekvéseket.¹⁹³ 1954. május 17-én Bukarestben a katonai törvényszék Jordákyt 12, Demetert 10, Balogh Edgárt 8, Csögört 6 év kényszerszolgálatára és teljes vagyonelkobzásra ítélte. 1955. május végén – a pártvezetésben zajló vita után¹⁹⁴ szabadlábra helyezték őket.¹⁹⁵

Gheorghiu-Dej hatalmi küzdelme a székely Lucával¹⁹⁶, a moszkvai emigrációból visszatért kommunistával 1949 tavaszától éleződött ki. Ana Paukert, Vasile Lucát, Teohari Georgescut 1952 májusában zárták ki az RMP vezetéséből. Lucát augusztus 16-án tartóztatták le.¹⁹⁷ 1953. március 5-én meghalt Sztálin, a perét egy időre leállították. Lucát 1954. október 4-én ítélte halálra a katonai ítélőszék, majd megkegyelmeztek neki, büntetését életfogytiglanra változtatták. Luca beismerő vallomása alapján román történészek azt állítják, hogy „mint sokan az erdélyi magyarok és székelyek közül, nem békült meg e provincia Romániával történt egyesítése eszméjével.”¹⁹⁸ Gheorghiu-Dej jól tudta, hogy Luca „románabb a románnál”¹⁹⁹. A kikényszerített állításból legfeljebb arra lehet következtetni, hogy Lucát a román pártvezetés 1954 őszén, a „transzilvanisták” perét követően még magyar „revizionizmussal” is vádolta. Pusztán származásuk alapján még a románságukat túlbuzgón bizonygatók magyar kommunisták is gyanúsak lettek. Luca 1963. július 23-án halt meg a nagyenyedi börtönben.

¹⁹⁰ Kurkó Gyárfás a magyar kisebbség érdekvédelmét komolyan vette és még akkor is szükségesnek tartotta a sérelmi politizálást, amikor a pártvezetés – a párizsi békeszerződés aláírása után – kimondta, hogy mindent az „egyre fokozódó osztályharc” alá kell rendelni. Ráadásul az MNSZ élén történő félreállításáig azt gondolta, hogy a magyar kommunisták vezette MNSZ egyenrangú partnere lehet az RKP-nak.

¹⁹¹ Lásd a 70. és 79. sz. iratokat.

¹⁹² Eredetileg az volt a vád ellenük, hogy „jobboldali szociáldemokratákként beforakodtak a munkásmozgalomba, hogy angol–amerikai imperialista gazdáik utasítására aláaknázzák a pártot és a népi demokráciát”, ráadásul még „Titóval együtt, Ausztria bevonásával Duna-konföderációt akartak létrehozni”. A Békepártban a második világháború alatt „együttműködtek a Kisgazdapárttal és az Erdélyi Párttal abból a célból, hogy Észak-Erdélyt elszakítsák Romániától”.

¹⁹³ Bővebben lásd: Nagy-Vincze, 2004.

¹⁹⁴ Lásd a 79. sz. iratot.

¹⁹⁵ Pataki nagykövet 1955. június 11-én jelentett a „transzilvanisták” szabadon bocsátásáról és rehabilitálásáról. MOL, a bukaresti követség TÜK-iratai, XIX-J-33-a, 2. doboz, 1–44. tétel, 9/6/szig. titk.

¹⁹⁶ Hódos György: *Tettesek és áldozatok. Koncepciók perek Magyarországon és Közép-Kelet-Európában*. Budapest, 2005. Noran Kiadó, 222.

¹⁹⁷ Denis Deletant szerint az „elhajlók”, Pauker, Luca és Georgescu elleni vádakát Miron Constantinescu, Chişinevschi és Moghioroş eszelték ki és véglegesítették a szovjet tanácsadók szoros felügyelete alatt. Deletant, Dennis: *Teroarea comunistă în România. Gheorghiu-Dej și statul polițienesc, 1948–1965*. Iași, 2001. Ed. Polirom, 185. A Luca elleni vádakról lásd az 52. sz. iratot.

¹⁹⁸ Dumitru Șandru–Gheorghe Onișoru: *Procesul eui Vasile Luca*. In: *Anii 1954–1960. Fluxurile și refluxurile stalinismului*. (Ed. Romulus Rusan.) București, 2000. Fundația Academia Civică, 432.

¹⁹⁹ Lásd a 148. sz. jegyzetünket.

Gheorghiu-Dej az RMP PB 1955. májusi ülésén Jordákyt, aki „magyar állampolgárként” „nemzeti érzelmeinek”, „hazafiúi érzéseinek” megfelelően azt akarta, hogy Észak-Erdély Magyarországhoz kerüljön, az 1944. októberi sikertelen magyar kiugrási kísérletben részvételéért mentette fel. „Jordáky a békekonzferenciáig, hitének, nemzeti érzelmeinek megfelelően, a magyar haladó erőkkkel együtt kereste Magyarország háborúból való kilépésének útját, még Horthyval is, kihozta a kommunistákat a börtönből²⁰⁰... Milyen erkölcsi alapon ítéljük el Jordákyt, miért nem ültetjük a vádlottak padjára a többieket is, akiknek más volt a felkészültségük, mint Jordákyé? Ő a magyar hazafi érzelmeinek megfelelően cselekedett. Nemcsak magyar hazafinak megfelelően cselekedett, hanem ki akarta vezetni a háborúból Magyarországot, hogy az akkori általános érdekeknek megfelelően megkönnyítse a szovjet hadsereg, hadseregeink feladatát, akik a szovjet hadsereggel együtt harcoltak a németek ellen. Nagy lett volna az érdemük, hogyha ez sikerül” – oktatta ki a „magyar ügynökök” bűnösségét hangoztató Constantin Pârvulescut. „Ami Észak-Erdély jogi helyzetét illeti az akkori körülmények között, hogy várjuk azt el Jordákytól, vagy más, Jordákyhoz hasonló szintű állampolgártól, hogy úgy beszéljen, ahogy Mihalache²⁰¹ beszélt volna, ez nehéz lett volna, mivelhogy Jordáky Észak-Erdély Magyarországhoz csatolását kívánta. *Ma is ezt szeretné*” – fűzte hozzá maliciózan Gheorghiu-Dej, aki mindent Berija és Abakumov nyakába varrt.²⁰² Gheorghiu-Dej többször visszatért arra, hogy természetesen a magyarok, még ha kommunisták is, Észak-Erdély Magyarországhoz, a románok pedig Romániához tartozását kívánták. A szovjet hatalmi harcok hullámzásához igazodó román pártvezető erdélyi magyar kommunistákkal szembeni elnéző magatartása átmenetinek bizonyult.

4. A Magyar Autonóm Tartomány létrehozása és a Magyar Népi Szövetség önfeloszlatása

Abban az évben, amikor a széles körű tisztogatás folyt az országban, a székelységnek teljesülni látszott egy több évtizedes vágya: területi *autonómiához* jutottak.

A Magyar Autonóm Tartomány létrehozásának előzménye az ország közigazgatási rendszerének radikális átalakítása, az 1950-es körzetesítés, ún. „rajonálás” volt. Ekkor – szovjet mintára – 28 tartományt hoztak létre, ebből Erdélyben 11-t.²⁰³ A *Székelyföldet kettévágták*: a volt Háromszék és Csík, valamint Udvarhely megyék déli része Brassó (illetve új nevén: Sztálin) tartomány részét alkotta, míg Udvarhely megye északi fele és Gyergyószék Maros tartományhoz került. A közigazgatási határok meghúzásánál a gazdasági szempontot vették figyelembe. Szatmárnémeti, Segesvár, Balázsfalva történelmi-kulturális központ jellegüket elvesztették.

²⁰⁰ Valójában Bethlen Béla, a Keleti Hadműveleti Területek kormánybiztosa hozatta ki a kommunistákat. Lásd: *Nagy-Vincze*, 2004, 56–57.

²⁰¹ Ion Mihalache nemzeti parasztpárti elnökhelyettesről volt szó, aki 1963-ban börtönben lelte halálát.

²⁰² Lásd a 79. sz. iratot. Abakumov, Viktor Szemjonovics (1894–1954): szovjet belbiztonsági tiszt, 1941–43 között belügyi, majd honvédelmi népbiztoshelyettes, a katonai elhárítás főnöke, 1946-tól állambiztonsági miniszter, 1954-ben halálra ítélték és kivégezték

²⁰³ Lásd a 40. sz. iratot.

A székely lakosságot két tartományba osztották.²⁰⁴ Az egységet nem a székelyek, hanem a Kreml állította helyre. 1951-ben az új alkotmány kidolgozásához (a többi népi demokráciához, pl. a lengyelhez hasonlóan) Gheorghiu-Dej Sztálin segítségét kérte. Az újabb alaptörvénynek több változatát készítették el Bukarestben. Seholy sem szerepelt a székelyeknek adandó területi autonómia. Ezzel egy időben az erőteljes szovjet érdeklődést mutatja, hogy 1951 szeptemberére szovjet tanácsadók két tervezetet is kidolgoztak a székely autonóm területre, egy nagyobb terjedelműt (mely magában foglalta volna Kolozsvárt is), valamint egy akkorát, mely nagyjából a Magyar Autonóm Tartomány 1952-ben kialakított területével egyezett meg.²⁰⁵ Gheorghiu-Dej az 1944/1945 fordulójától az észak-erdélyi autonómista kísérletben érezkelhette ezt az 1951–1952-ben újra felbukkanó szovjet szándékot.²⁰⁶

Az egyik alkotmánytervezetet 1952. május 14-én Gheorghiu-Dej küldte el Moszkvába. Sztálin áttanulmányozta, saját kezűleg egészítette ki. A Gazda²⁰⁷ kívánságának eleget téve, az RMP PB július 8-i ülésén hozott határozat szerint a leendő alkotmány 18. pontját a következőképpen módosították: „A Román Népköztársaság Magyar Autonóm Tartományát az a terület képezi, ahol tömb magyar és székely lakosság él, saját autonóm közigazgatási kormányzattal rendelkezik, amelyet az autonóm tartomány lakossága választ meg.”²⁰⁸ Sztálin a román alkotmányba foglaltatta a Szovjetunióval szembeni „hála kötelezettségét” is, ami bekerült a román állami himnuszba is.²⁰⁹

A leendő autonóm tartományról a nyilvánosság előtt Gheorghiu-Dej a március 26–27-én ülésező Nagy Nemzetgyűlésen tartott beszédében tett említést.²¹⁰ Az új alkotmány megszüvege-

²⁰⁴ 1951. május 24-én Moszkvából – a „rajonálás” menetének ellenőrzése céljából – Bukarestbe küldött két szakértő megkérdezte Teohari Georgescut: a tartományok új határainak kijelölésekor *figyelembe vették-e a nemzeti kisebbségeket*. „Figyelembe vettük ezt a szempontot” – mondta zavartan a belügyminiszter –, de az etnikai kevertség miatt nem könnyű a kérdés megoldása, mindenesetre „megvizsgáltuk az autonóm tartományok létrehozásának lehetőségét, de még nem születtek konkrét döntések a cél érdekében.” Szovjet forrás alapján idézi: *Bottoni*, 2005, 317.

²⁰⁵ *Bottoni*, 2005, 319–321.

²⁰⁶ Gheorghiu-Dej 1954-ben a „transzilvanisták” perével jelezte, hogy ezzel a szovjet szándékkal nem értett egyet. Lásd még: *Nagy–Vincze*, 2004.

²⁰⁷ A Gazda a nyolc évvel korábban az 1944 júniusában megfogalmazott külpolitikai tervzet szellemében cselekedett, amely szovjet szempontból latolgatta a föderációkon, vagy szövetségeken kívül álló önálló erdélyi állam előnyeit: „Erdély ekkor *ütközőpont* lenne Magyarország és Románia között, és nem tudna egy *nagyhatalom védelme* nélkül létezni, amely ebben az esetben a *Szovjetunió* lenne. Egy ilyen döntés még inkább összhangban lenne az *önrendelkezési joggal*. Előnyei számunkra más változatokkal összehasonlítva: nem járulna hozzá sem Magyarországnak, sem Románia megerősítéséhez, az új állam *ellenőrzése lehetővé tenné számunkra nagyobb nyomás gyakorlását mindkét államra, és akadályt jelentene mindkettő számára egy velünk szemben ellenséges kombinációba belépni*. Ez az ellenőrzés növelni tudná befolyásunkat a balkáni államokra, különösen a Bánáttal határos Jugoszláviára.” *Fülöp*, 1994, 28–29., *Iszlamov–Pokivajlova*, 2000, 237.

²⁰⁸ Bottoni, Stefano: Források a Magyar Autonóm Tartomány genezisééről. In: *Magyar Kisebbség*, 2003. 2–3. sz., 206. (Továbbiakban: *Bottoni*, 2003.) A szovjet külügyi népbiztosságon Erdély autonómiájának függetlenségének tervét Geiger Béla (Grigorjev) magyar referens készítette el 1943 őszén. (Fülöp Mihály birtokában. Ezúton mondok köszönetet Tabajdi Csabának, aki a kéziratot nekem átadta.) A Litvinov-bizottság 1944 júniusában megvitatta az erdélyi kérdést, a fenti okfejtés a szovjet politikai gondolkodásnak egyik eleme lett az 1944 és 1952 közötti időszakban. Lásd: *Fülöp*, 1994, 28–29., valamint *Iszlamov–Pokivajlova*, 2000, 233–246.

²⁰⁹ Mihail Ionescu: De la hegemonia sovietică la „umbrelă” americană. In: *Dosarele istoriei* 1997/3., 40. idézi románul: „datorită de recunoștință” formájában, ami nyilvánvaló utalás Erdély Romániának ítélésére.

²¹⁰ *Romániai Magyar Szó*, 1952. március 28.

zésén dolgozó, Alexandru Moghioroş vezette bizottság tervezetében, június elején még nem történt említés egy *autonóm tartomány* létrehozásáról. A hónap vége felé viszont már leszögezték: „az új alkotmány tervezetének szövege egy Magyar Autonóm Tartomány létrehozását tartalmazza, melyet a magyarok-székelyek által egy tömbben lakott területen kívánnak megvalósítani.”²¹¹ Ezt a variációt a július 10-i PB-ülésen, illetve a másnapi KV-ülésen fogadták el. A Nagy Nemzetgyűlés 1952. szeptember 24-én szavazta meg az újabb alaptörvényt. *De iure* ettől fogva létezik a tartomány, *de facto* már július második felében megkezdik a szervezését.²¹²

A Magyar Autonóm Tartomány létrehozása a meglepetés erejével hatott. A pártvezetés 1952. július 18-án „vitára bocsátotta” az új alkotmánytervezetet. Sokan értetlenkedtek amiatt, hogy „miért kell az itt élő magyar nemzetiségűeknek a Székelyföldön autonómiát adni, amikor a felszabadulás óta úgyis egyenlő jogokat élveznek az együtt élő román nemzetiségűekkel.” A hivatalos válasz az volt, hogy „Székelyföldön vannak sajátos problémák, amelyeket *önrendelkezési joggal* kell megoldjanak”.²¹³ A székelyek kitörő lelkesedéssel fogadták, sokan a három évtizedes álom²¹⁴ megvalósulását látták a Magyar Autonóm Tartomány létrehozásában. „Számos székelyföldi faluban »Megint magyarok lettünk« kiáltással fogadták az autonómia hírét. Több helyen magyar nemzetiszínű kokárdát is kítűztek” – jelentette Pataki László Budapestre.²¹⁵ Voltak, akik az 1940 és 1944 közötti „kis magyar világ” visszatérésében reménykedtek. A románok között akadt olyan, aki gyorsan elköltözött a Magyar Autonóm Tartományból, mert nem akartak „magyar uralom” alatt élni.²¹⁶

A kívül rekedt kolozsvári magyar értelmiség kifogásolta a Magyar Autonóm Tartomány „*székely gettó*” létesítését. A román pártvezetés igyekezett mind több magyar intézményt a Magyar Autonóm Tartomány területére összpontosítani. „Jelentkezik egy törekvés Kolozsvár és más nem Autonóm tartománybeli város magyar kulturcentrum jellegének felszámolására” – vélik kolozsvári magyar értelmiségiek.²¹⁷ Az Írószövetség marosvásárhelyi folyóiratának, az *Igaz Szónak* a megjelenésével egyidejűleg Kolozsváron megszűnt az *Irodalmi Almanach*. Felmerült az a terv, hogy Marosvásárhelyen létrehozzák a tartomány saját könyvkiadó vállalatát, a központi napilapot, az *Előret* Bukarestből a Magyar Autonóm Tartomány központjába vigyék.²¹⁸ Ebből semmi sem lett. A Bolyai Egyetemet nem sikerült elköltöztetni, mint ahogy a magyar operát sem.²¹⁹ A kolozsvári Szentgyörgyi István Színművészeti Főiskolát 1954-ben áttelepítették. Egy évvel később, 1955 áprilisában Pataki László nagykövet azt jelentette, hogy „a román szervek ismét visszatértek Marosvásárhelynek magyar kultúrközponttá való fejlesztésének tervéhez”.²²⁰

²¹¹ Bottoni, 2003, i. m. 323.

²¹² Gagyi József: Határ, amely összeköt. In: *Autonóm magyarok? Székelyföld változása az „ötvenes években”*. (Tanulmányok.) Csíkszereda, 2005. Pro-Print Könyvkiadó, 360. (Továbbiakban: Gagyi, 2005.)

²¹³ Lásd az 53. sz. iratot.

²¹⁴ A székely autonómia eszméje végigkísérte a XX. századot, a két világháború között, majd 1946-ban több autonómiatervezetet készítettek a szakértők és „lelkes amatőrök”. Bővebben lásd Vincze Gábor: Székely autonómia a XX. században: illúzió, vagy realitás? In: *Aetas*, 1993. 3. sz. 130–150.

²¹⁵ Lásd az 53. sz. iratot.

²¹⁶ Gagyi, 2005, 370.

²¹⁷ A Csehi Sára–Tóth Sándor–Weiszmann Endre által készített jelentést lásd: Vincze, 2003, 181.

²¹⁸ Lásd a 64. sz. iratot.

²¹⁹ Lásd az 57. sz. iratot. A szándék komoly lehetett, erre utal az is, hogy – mint elárulta Gáll Ernőnek – Bányai Lászlónak a rektorrá történő 1952-es kinevezésekor „olyan megbízása is volt, hogy készítse elő a Marosvásárhelyre való átköltözést”. Gáll Ernő: *Számvetés*. Kolozsvár, 1995. Korunk Baráti Társaság, 26.

²²⁰ MOL, a bukaresti követség TÜK-iratai, XIX-J-33-a, 3. doboz, 1–44. tétel, 69/3/szig. titk./55.

A Magyar Autonóm Tartomány első titkára Csupor Lajos (volt Sztálin tartományi első titkár), a tartományi néptanács elnöke Bugyi Pál (korábban Sepsi rajon első titkára). Az 1953 elején megválasztott tartományi pártbizottság tagjainak 76%-a magyar, 22%-a román, ami megfelelt a terület nemzetiségi összetételének.²²¹ Ekkor még igyekeztek odafigyelni a pártapparátus és az állami közigazgatás „helyes” etnikai összetételére.

Az új alkotmány kilátásba helyezte, hogy elkészítik a tartomány saját *statútumát*, ám ezt²²² nem hozták nyilvánosságra, nem lépett életbe. A tartomány működése semmiben sem különbözött a többi közigazgatási egységtől, csupán a magyar nyelv hivatalos használata vált általánossá. A többi, magyarok által is lakott tartományban fokozatosan megszűnt a magyar nyelv hivatali használatának a lehetősége. „Magyar kulturális üvegház”²²³ jött létre, melyben – miközben folyt az erőszakos kolhozosítás, a „jobboldali elhajlókkal” szembeni tisztogatás, a mezőgazdasági kampányok²²⁴ – a magyar önazonosságot erősítő kulturális-művelődési élet indulhatott.

A Magyar Autonóm Tartomány létrehozása ürgyget teremtett arra, hogy az MNSZ-t, mint „transzmissziós szíjat” felszámolják. A szövetség évek óta semmiféle érdemi tevékenységet nem fejtett ki. A szigorúan korlátozott működési területére utalt Juhász Lajos alelnök Kálló Ivánnal. a magyar követtel folytatott beszélgetésben: „túlzottan előírják neki, hogy mit kell tenni és vigyáznak, hogy többet ne tegyen.”²²⁵ Kacsó 1952 elején az MNSZ fő feladatát abban látta, hogy segítséget nyújtson a pártnak a mezőgazdasági munkák gyors és zavartalan elvégzéséhez, „a reakció és a sovinizmus elleni harchoz”, a „szövetkezeti formák kifejlesztéséhez”.²²⁶ Amikor Forgács Egon követségi tanácsos a szövetség távolabbi jövője felől érdeklődött, Kacsó Sándor kifejtette: annak feladatait „egyre inkább a néptanácsoknak kell átvenni”. Maga az elnök sem látta sok értelmét a magyar *kisebbség*²²⁷ politikai képviselése meglétének.

²²¹ Bővebben lásd Novák Csaba Zoltán: A Magyar Autonóm Tartomány elitjének kialakulása és megszerveződése. In: *Autonóm magyarok? Székelyföld változása az „ötvenes években”. (Tanulmányok.)* Csikszereda, 2005. Pro-Print Könyvkiadó, 380–397.

²²² A statútum szövege 1955-ben valóban elkészült, de a pártvezetés „elfektette”. Sütő András 1955 áprilisában azt közölte Pataki nagykövettel, hogy „bizalmas helyről nyert értesülése szerint folyamatban van a Magyar Autonóm Tartomány szervezeti, illetve működési szabályzatának kidolgozása, amelyet a közeljövőben életbe fognak léptetni.” MOL, a bukaresti követség TÜK-iratai, XIX-J-33-a, 3. doboz, 1–44. tétel, 69/3/szig. titk./55. Fél évvel később ugyan egy központi munkatervben felvetették, hogy „egy kormánybizottságot kell alakítani a Magyar Autonóm Tartomány működési szabályzatának összeállítására”, de Gagy József kutatásai szerint ez a téma többé nem került napirendre. Lásd Gagy József: Székely proletárok és burzsoá terminológia. („Székely” pártelit az ötvenes években.) In: *Székelyföld*, 2005. 8. sz. 59.

²²³ *Bottoni*, 2005. 344.

²²⁴ Lásd a 69. sz. iratot.

²²⁵ Lásd a 45. sz. iratot.

²²⁶ Lásd az 52. sz. iratot. Juhász politikai pályafutását Széll Jenő 1949. január 26-i jelentésében vázolta fel. MOL, a Külügyminisztérium adminisztratív iratai, XIX-J-1-k, 19. doboz, 16/b tétel, 20.308/1/1949.

²²⁷ A kisebbségpolitika területén várható változásra egy nyelvpolitikai fordulattól lehetett következtetni. 1952 áprilisától a hivatalos szövegekben az („együtt élő”) „nemzetiség”-ről fokozatosan visszatértek a „nemzeti kisebbség” kifejezés használatára, ami az Állami Díjat kiérdemlő Sütő András „nagyon megdöbbenette”. Lásd az 56. sz. iratot. Bővebben: Vincze Gábor: A nemzeti kisebbségtől a „magyar nemzetiségű románok”-ig. Negyvenöt év romániai magyarságpolitikájának vázlata. In: *Kötődések Erdélyhez. (Tanulmányok.)* Tatabánya, 1999. Alfadat-Press Kiadó, 224–225.

Az MNSZ felszámolásában az utolsó lépés a vezetőség súlytalanná tétele. Kacsó Sándor elnököt, aki ismert személyiség volt, 1952 nyarán menesztették.²²⁸ Az MNSZ új vezetője (KB-elnök²²⁹) az a Juhász Lajos lett, aki korábban sem jeleskedett a magyar-ügy védelmében.

A szövetség önfelosztásáról egy 1953. február 19-i, szűk körű, *titkos tanácskozáson* döntöttek. Juhász ezt azzal indokolta, hogy „a jelenlegi helyzetben [...] immár nem létezik nemzeti elnyomás, minden nemzetiség egyenlő jogokkal rendelkezik, és ebből kifolyólag nincs szükség semmilyen nemzeti szervezetre, amely harcolna az illető nemzetiség jogaiért”. Ráadásul – tette hozzá –, az elmúlt évben létrehozták a Magyar Autonóm Tartományt, „így azután az MNSZ már nem más, mint a fejlődés kerékkötője”. A hozzászólók alapján véve egyetértettek Juhással, legfeljebb megfogalmazásbeli „finomításokat” javasoltak a határozatban. A pártvezetést képviselő Petre Borilă úgy vélte, „a magyar nemzeti kisebbség szervezetének immár nincs kivel harcolnia, és nincs miért harcolnia. Azok a problémák, amelyek életben tartották, megoldódtak”. Többen rámutattak arra, hogy az MNSZ szervezeteinek tevékenysége vidéken „gyakorlatilag a nullával volt egyenlő”.²³⁰

A PB-tag Mogyorós (Moghioroș) Sándor végül azt javasolta, hogy hívják össze az alapszervezeteket, és „tegyenek konkrét lépéseket”. 1953. február végén, március elején megtörtént a szövetség *önfelosztása*.²³¹

5. „Rákosi elvtárs egyes területek átengedésére célzott”

Rákosi, a Nagy Imrével folytatott küzdelme egyik fordulóján, váratlan látogatót fogadott. Régi harcostársa, az akkor éppen kegyvesztett Valter Roman vízügyi küldöttség élén érkezett Budapestre. Az MDP első titkára a pártközpontban találkozott vele. Fontos üzenetet kívánt rábízni: „feltétlenül találkozni szeretne Gheorghiu-Dej elvtárral”. Valter Roman az 1954. szeptemberi találkozóról a román pártvezetésnek szánt kézírásos feljegyzést készített, pontosabban a körmönfont feljelentés valóságos műremekét alkotta meg.²³² Értésére adta feljebbvalóinak, hogy Rákosi lehetségesnek tartja a Titóhoz közeledést, a szovjet politika Sztálin *halála óta* érte el külpolitikai sikereit, az MDP első titkára a sztálini politikát *keménynek* tartotta, magyar–román–csehszlovák összefogásra szólított fel. Gheorghiu-Dej füleinek kellemetlenül hangzó kijelentést adott Rákosi szájába: a Luca–Pauker–Georgescu-csoport idején a magyar–román „kapcsolatok szorosabbak, barátságosabbak és melegebbek voltak”. Rákosi Luca és Pauker iránt külön is érdeklődött, ami eszébe juttathatta Gheorghiu-Dejnek, hogy legyőzött ellenfele, Ana Pauker érdekében nála külön is interveniált.²³³ Valter Roman jól ismerte a román vezetés gondolatvilágát. Bukarest Sztálin örökségét még Rákosinál és Gerónél is makacsabban védelmezte.

²²⁸ Lásd a 60. sz. iratot.

²²⁹ Ilyen tisztség korábban nem volt, valószínűleg az általános elnöki posztot be sem töltötték.

²³⁰ Lásd a 63. sz. iratot.

²³¹ Lásd a 64. sz. iratot.

²³² *Andreescu–Nastasă–Varga*, 2002, 799–804. Lásd kötetünkben a fordítást.

²³³ Rákosi, *Visszaemlékezések*, 90.: „Egyszer-kétszer, Luka letartóztatása után már kísértésben voltam, hogy felvetem a kérdését Gheorghiu-Des-nél [így Rákosi visszaemlékezésében – a szerk.], de miután egy hasonló kísérletet Ana Pauker ügyében fagyos fogadtatásra talált, lemondtam róla.” Ana Paukert 1952 végén tartóztatták le, majd háziőrizetbe került.

Rákosi a romániai magyarokkal rokoni kapcsolatokat tartani kívánó *félmillió* magyar panaszait adta elő. Majd rátért az őt „erősen gyöttrő” erdélyi kérdésre. Beismerte azt is, hogy felvetette Sztálinnak: Erdély egy részét adják vissza nekik, mivel ott „több a magyar, mint a román”. Miután elmondta, hogyan és miért mondtak le erről, *lakosságcseréről, határkiigazításról beszélt* (Roman feljegyzésében: *Tov. R. vorbea de schimb de populație, îndreptare de frontieră*). A román kommunista magyaráztaként hozzáfűzte: „ismerve a magyar elvtársak nézeteit (Rákosi elvtársét és Révai elvtársét is) Erdély kérdésében, úgy értettem, hogy *Rákosi elvtárs egyes területek átengedésére célzott.*” (Cunoscând pãrerile tovarășilor unguri [respectiv a tovarășului Rákosi și Révai] în problema Transilvaniei, eu am înțeles că tov. Rakosi face aluzii la cedarea unor teritorii”). Valter Roman feljegyzése végén, hogy biztos célt érjen a bukaresti román kommunista vezetésnél, megismételte következtetését: Rákosi „egy bizonyos terület a RNK részéről történő átengedésére gondol” („se gândește la o cedare din partea R.P.R. a unui anumit teritoriu”).

Rákosi a beszélgetés végén ráadásul azt is megkérdezte Valter Romantól: „miért van az, hogy egyes romániai magyarok *románabbak a románnál?*”²³⁴ Az MDP első titkára Vas Zoltánt küldte Bukarestbe, hogy személyes meghívását adja át Gheorghiu-Dejnek. Rákosi végül közölte, hogy a Szovjetunióba, Barbihába utazik pihenni. Valter Román a kínai nagykövetség fogadásán Nagy Imrébe ütközött, aki „*érintette az erdélyi magyarok kérdését, de nem abban a formában, mint Rákosi elvtárs.*”²³⁵

Ha Valter Roman Erdély ügyében újra akarta éleszteni a – szovjet hatalmi küzdelem árnyékában belharcot vívó – magyar és a román pártvezetés közötti ellenségeséget, hamar célt ért. Noha a beszélgetés magyar jegyzőkönyve nem áll rendelkezésünkre, így ellenőrizni nem lehet, mit mondott valójában Rákosi, Valter Roman mindent megtett azért feljegyzésében, hogy viszályt szítson.

Rákosi és Gerő éppen Nagy Imre²³⁶ feletti diadalukat ülték, amikor Emil Bodnăraș, Fazekas János és Simion Bughici 1955. április 6-án Budapestre látogatott. A román hadügyminiszter, Moszkva bizalmi embere, Rákosi elmaradt bukaresti utazásának kérdését, majd az állami és pártvezetésből eltávolítás küszöbén álló magyar miniszterelnök közléseinek tartalmát feszegette. Bodnăraș Nagy Imre előző év szeptember 16-i levelében a következőket találta meglepőnek:

1. „Országaink kapcsolatai jelentősen meggyengültek”
2. „Idővel gazdasági és politikai kérdésekben jobban távolodtunk egymástól, mint közeledtünk.”
3. „Mind párt-, mind állami vonalon – Nagy Imre véleménye szerint – hiányzik a szükséges és óhajtott együttműködés.”
4. „Véget kellene vetni a fenntartásoknak, amelyek érezhetőek a két ország kapcsolatainak minden egyes lépésénél.”

Bodnăraș kifejtette: „azonnal válaszoltunk szóban, amit írásban is megerősítettünk: készek vagyunk a Nagy Imre által felvetett kérdések megtárgyalása céljából találkozni.”

²³⁴ Rákosi, a Luca megbuktatásában szerepet játszó Mogyorós Sándort említette, aki még a nevét is románul, Alexandru Moghioroș(i)-nak írta. Lásd: *Murasko–Noskova*, 1999. 404–405.

²³⁵ *Andreeșcu–Nastasă–Varga*, 2002, 799–804. Lásd kötetünkben a fordítást, 75. sz. irat.

²³⁶ Lásd a 78. sz. iratot, valamint Rainer M. János: *Nagy Imre. Politikai életrajz II. (1953–1958.)* Budapest, 1999. 1956-os Intézet, 138–139.

Bughici külügyminiszter a kolozsvári üggyel kezdte: „Egyetlen módon lenne igazolható az Útlelvélhivatal fenntartása, nevezetesen ha *fenn akarnak tartani illúziókat és reményeket abban a vonatkozásban, hogy Erdély kérdését nem oldották meg véglegesen.*” Fazekas rálicitált: „az Útlelvélhivatal létezése segíti a magyar burzsoáziát nacionalista-soviniszta agitációjában. Az Útlelvélhivatal, mintha az erdélyi magyar kisebbség jogainak tiszteletben tartását ellenőrző szerepet kívánna betölteni.” Bughici azt is felröptette, hogy magyar térképészek kérték „a Magyar Autonóm Tartomány térképét, amit az RNK térképéhez kívánnak csatolni mellékletként.” Felháborodva kérdezte: „*a Magyar Autonóm Tartomány az RNK csatolmánya (annex), vagy az RNK integráns része?*” Rákosi a „nacionalista” Nagy Imrének tulajdonította, hogy a hivatalt még nem zárták be, aki ráadásul viszonzásképpen marosvásárhelyi konzulátus megnyitását igényelte²³⁷. A magyar térképészek kérését „nacionalista jellegű politikai analfabetizmusnak” minősítette, Gerő viszont megköszönte a vízumkérdés megoldását.

Az MDP vezetői megpróbálták elébe menni a román kívánságoknak, és a problémákért Nagy Imrére hárítani a felelősséget. Bodnăraş azonban nem hagyta magát eltéríteni küldetése valódi okától. Vádiratként olvasta Rákosi fejére Valter Roman feljegyzésének tartalmát: „Rákosi elvtárs elmondta Valter Romannak, hogy Erdély kérdése sokat gyötri őt. Annak idején Sztálinnál járt. Azt javasolta neki, hogy Erdély egy részét juttassák Magyarországnak... (később) feladta, hogy ezeket a kérdéseket feszegesse, megértve, hogy ilyen körülmények között, amikor még nem lehetett tudni, hogy milyen útra lép Románia és Magyarország, *a területi kérdés nem vethető fel. Most azonban, amikor mindkét ország a szocializmus építésének útján jár, úgy véli, hogy ezek a kérdések felvethetők és testvéri szellemben megoldhatók*” – idézte szavait.

Bodnăraş továbbította a román pártvezetés szemrehányó kérdéseit: „Hogyan beszélhetett Rákosi elvtárs ilyen kérdésekről olyan elvtárral, aki nem volt erre felhatalmazva, aki Budapesten vízügyi kérdések ügyében járt, és nem része a párt vezetésének? Hogyan beszélhetett Rákosi elvtárs ilyen módon Erdély kérdéséről?” A megszólított mentegetőzést azzal kezdte, hogy „a békeszerződés határozata Erdély kérdésében helyes.” Gerő sietett segítségére: „Ez történelem.” „*Erdély kérdését egyszer és mindenkorra, fenntartás nélkül megoldottnak kell tekinteni... a romániai magyarok ügye az RMP ügye.*” Rákosi felkiáltott: „Ami Valter nyilatkozatát illeti, kérem, ne higgyenek neki!” Bodnăraş kegyesen nyugtázta a magyar pártvezetők magyarázatait.²³⁸ A román pártvezetés nem kérhette volna számon az MDP első titkárán őszinte megnyilvánulását, ha nem érzi újra maga mögött Moszkva támogatását.

Bodnăraş végül a Nagy-ügy megoldási módjáról érdeklődött: „Erre a magyar elvtársak rámutattak arra, hogy Nagy elvtársnak a plenáris ülésen beszámolót kellett volna tartania, amelynek során önbírálatot gyakorol, de azután meggondolta magát és visszautasította ezt. Most már világos, hogy a kapitalizmus restaurációjának az útjára lépett és ezért határozták el a leváltását. Ezt nem lehetett megtenni az ünnepek előtt, mert elterelte volna a tömegek figyelmét az évfordulóról, de leváltását, ami meg fog történni, felvették az április 18-i plenáris ülés napi-

²³⁷ A bezáratni kívánt útlelvélhivatal átköltöztetését a Magyar Autonóm Tartomány területére a Külügyminisztérium vetette fel, lásd Boldoczki külügyminiszter 1954. június 26-i feljegyzését a 72. sz. iratunkban.

²³⁸ Andreescu–Nastasă–Varga, 2002, 799–804. Lásd kötetünkben a fordítást, 78. sz. irat.

rendi pontjai közé.”²³⁹ Ezzel vette kezdetét a román pártvezetés beavatkozása a magyar kommunisták hatalmi küzdelmeibe.²⁴⁰

Rákosi igyekezett jóvátenni a román pártvezetéssel szemben az Erdély ügyében elkövetett botlását. Szovjetunióbeli száműzetése idején erre így emlékezett: „A revizionisták megelégnélésével kapcsolatban észrevehetően megnőtt a nacionalista hangulat, mégpedig nemcsak Magyarországon, hanem az erdélyi magyarok kispolgári rétegében. Ennek ellensúlyozására javasoltam, hogy a román munkáspárt kongresszusára, amely 1955 decemberére volt összehívva, az MDP delegációját én vezessem”.²⁴¹ Rákosi elővigyázatból megmutatta felszólalása szövegét Mityinnek, a bukaresti „Tartós békéért” KOMINFORM-folyóirat szovjet szerkesztőjének.²⁴² Meglepetésére az felhívta a figyelmét, hogy felszólalása szövege „alkalmas arra, hogy a román elvtársakban *nyugtalan*ást keltsen, mert az a színezete...: a magyar elvtársak árgus szemekkel nézik, mi történik az erdélyi magyarokkal?” Rákosi a tanácsára sietett átírni az „*idegességet, sőt elégedetlenséget*” keltő részeket. Beszédében hangsúlyozta, hogy „Magyarországon mennyire helyeslik, hogy a román testvérpárt a lenini nemzetiségi politika szellemében létrehozta a Magyar Autonóm Tartományt”. Felszólította a romániai magyarokat, hogy a „szocialista haza felvirágoztatásán a románokkal vállvetve minden erővel dolgozzanak.”

Gheorghiu-Dej külön megköszönte beszédét²⁴³. Erdélyi értelmiségiek viszont hazatérése után levélben helytelenítették, hogy nem tette szavá a magyarok sérelmeit.²⁴⁴ Ez volt utolsó nemzetközi fellépése, mielőtt elutazott a Szovjetunió Kommunista Pártja XX. kongresszusára. Ami a magyar–román viszonyban ezután következett²⁴⁵, az már egy másik történet...

²³⁹ Április 18-án az országgyűlés felmentette Nagy Imrét a minisztertanács elnöki tisztéből. (Helyébe Hegedűs Andrászt választották.)

²⁴⁰ Következményeit lásd Nagy Imre romániai 1956. november 22. és 1957. április 14. közötti „menedékjogáról”, Gheorghiu-Dej szerepéről: Nagy Imre: *Snagovi jegyzetek. Gondolatok, emlékezések 1956–1957.* Felelős szerkesztő, a bevezető tanulmányt írta: Vida István. Budapest, 2006. Gondolat Kiadó–Nagy Imre Alapítvány, 12–14, 44–45.

²⁴¹ Rákosi, *Visszaemlékezések*, 990. Az RMP II. kongresszusáról (1955. december 23–28.) van szó.

²⁴² Ha hihetünk Rákosinak, a román pártvezetés panaszai Moszkváig hallatszottak. Mityin „tanácsai” ezt tanúsítják. Mark Mityin, a bukaresti „Tartós békéért, népi demokráciáért” KOMINFORM-folyóirat főszerkesztője (1948–1956), a Szovjetunió Kommunista Párt Központi Bizottsága tagja, Sztálin hivatalos életrajzírója, Gheorghie Gheorghiu-Dej barátja, döntő szerepet játszott Ana Pauker, Vasile Luca és Teohari Georgescu 1952. május 26–27-i eltávolításában, az egyik fontos szereplője a Szovjetunió és a népi demokráciák kapcsolatainak. Lásd Marius Oprea: Gheorghiu-Dej, politica secretă și puterea. In: *Dosarele Istoriei*, An. II, No. 3. (8.), 1997, 30.

²⁴³ A román pártvezetők még Rákosi bukása után is felemlítették a „tétovázó és változékony magatartását Erdély kérdésében”. Lásd Kállai Gyula 1959. július 16–17-i titkos bukaresti tárgyalásait. Közlétesíti Varga Andrea és Vincze Gábor: Kállai Gyula nem-hivatalos látogatása Bukarestben 1959 nyarán. In: *Magyar Kisebbség* 1999. 1. sz., 89–142., valamint 1956 novemberében Valter Roman értékelését az 1956. november 2- i RMP KB PB ülésen: a magyar kommunista vezetők felelősek a tetten érhető nacionalizmusért. Lásd: Stefano Bottoni okmánygyűjteményének, Az 1956-os forradalom és a romániai magyarság (1956–1959) bevezetőjét: *1956 Romániában – eseménytörténet és értelmezési keretek.* Csikszereda, 2006. Pro-Print Könyvkiadó, 9–43.

²⁴⁴ Rákosi, *Visszaemlékezések*, 990–991.

²⁴⁵ *Magyar–román kapcsolatok 1956. január–1958. január. Dokumentumok.* (Az iratokat gyűjtötte, válogatta, sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta: Lipcsey Ildikó.) Budapest, 2004. Paulus Publishing Bt.–Nagy Imre Alapítvány.